

अर्वाचीनसंस्कृतम्

(अर्वाचीनसंस्कृतपरकं त्रैमासिकं पत्रम्)

द्वाविंशे वर्षे चतुर्थोऽङ्कः

१५ अक्टूबर, २०००

प्रधानसम्पादकः

डॉ० रमाकान्त शुक्लः

एम० ए०, पीएच० डी०, साहित्याचार्यः

सांख्ययोगाचार्यः

देवनागरी-परिषद्, दिल्ली

६, वाणी-विहारः, नयी दिल्ली-११००५९

(भारतम्)

परामर्शदातृ—मण्डलम्

१. आचार्य श्रीनिवास रथः
२. "अभिराज" डा० राजेन्द्र मिश्रः
३. डा० उमाकान्त शुक्लः

४. डा० विष्णुकान्त शुक्लः
५. डा० भास्कराचार्य त्रिपाठी
६. डा० डच्छाराम द्विवेदी "प्रणवः"

अर्वाचीनसंस्कृतम् (२२/४)

१५ अक्टूबर २००० ई०

विषयसूची

विषयः	लेखकः	पृष्ठाङ्कः
१. सम्पादकीयम्	डा० रमाकान्त शुक्लः	i-ii
२. कवितावलिः (गोस्वामिश्रीतुलसीदासकृतायाः 'कवितावल्याः' संस्कृतकाव्यानुवादः)	पं० प्रेमनारायण द्विवेदी	१-६५
३. देववाणी-परिषदो रजतजयन्तीवर्षे आमन्त्रणम्		६६
४. त्वं चन्दनमसि हे प्रभो (सन्तरविदासकृतपद्यस्य संस्कृतकाव्यानुवादः)	डा० रमाकान्त शुक्लः	६७
५. संस्कृत-जगद्वार्ता	अभिनवः शुक्लः	६८
६. देववाणी-परिषद्वार्ता	" "	७०
७. श्रीवाजपेयिनाममेरिकायात्रा	प्रा० हरिश्चन्द्र रेणापुरकरः	७१-७६

अर्वाचीनसंस्कृतम्

(R. N. 34554/79)

अर्वाचीनसंस्कृतम् (पंजी. सं. 34554/79)

१. प्रकाशनस्थानम्-नयी दिल्ली ।
२. प्रकाशनकालावधिः-त्रैमासिकम् ।
३. सङ्केतेन सह मुद्रकस्य, प्रकाशकस्य सम्पादकस्य च नाम नागरिकता च- डॉ० रमाकान्तशुक्लः, भारतीयः, देववाणी-परिषद्, दिल्ली, ६, वाणी विहारः, नयी दिल्ली-११००५९
४. पत्राधिकारिणां नाम्ना सह सङ्केतः-देववाणी-परिषद्, दिल्ली, ६, वाणी विहारः, नयी दिल्ली । डा० रमाकान्तशुक्ल इति नामाहं समुद्घोषयामि यदुपरिलिखितं सकलमपि विवरणं मम मतौ सत्यमस्ति।

१५-१०-२००० ई.

—रमाकान्तशुक्लः

(प्रकाशकः, सम्पादकः)

सम्पादकीयम्

डा० प्रेमनारायणद्विवेदमहाभागकृतः कवितावल्याः काव्यानुवादोऽर्वाचीन-संस्कृतस्य द्वाविंशवर्षीये चतुर्थेऽस्मिन्नङ्के प्रामुख्येन प्रकाश्यते।

डा० प्रेमनारायणद्विवेदिनो जन्म मध्यप्रदेशस्य सागरनगरे 'पुर्व्याऊ तैरी' इत्यत्र ५.६.१९२२ तमतारिकायां जातम्। अस्य पितुर्नाम पं० परमानन्द द्विवेदी। अनेन महानुभावेन वाराणसीतो व्याकरणशास्त्री, कलिकातातः काव्यतीर्थ, सागरविश्वविद्यालयतः स्नातक-स्नातकोत्तरविद्यावारिधिपरीक्षाश्च समुत्तीर्णाः। वाराणस्यां श्रीद्विवेदिनो गुरवः पं० रघुनाथशर्माण आसन्। १९४० तमे ख्रैष्टेऽब्दे ऽस्य विवाहः सञ्जातः।

अनेन तुलसी-बिहारी-रहीम-कबीर-महादेवी-जयशंकरप्रसाद-मैथिलीशरणगुप्त-माखनलालचतुर्वेदी-निराला-प्रभृतीनामनेकेषां हिन्दी-कवीनां काव्यानि संस्कृतपद्यैरनूदितानि। १९७० तमे ख्रैष्टेऽब्दे बिहारी-सतसईकाव्यस्य 'सौन्दर्यसप्तशती'-रूपेण संस्कृतकाव्यानुवादः प्रकाशितः। कविनेयं रचना सागरनगरे १९६६-६९ मध्ये रचिता। अस्य केचन काव्यानुवादाः 'देववाणी-सुवासे' प्रकाशितः सन्ति। गोस्वामिश्रीतुलसीदासस्य दोहावल्याः, श्रीरामचरित-मानसस्य, वैराग्यसन्दीपन्याः कवितावल्याश्चानुवादाः श्रीमता द्विवेदमहाभागेन अहिन्दीभाषिणां संस्कृतज्ञानां लाभाय कृताः।

'कवितावल्याः' काव्यानुवादः कविना सुन्दरकाण्डतः प्रारब्धः। प्रथमं सुन्दरकाण्डस्य लङ्कादहनप्रसङ्गेऽनूदित आसीत्। १९९१ तम ख्रैष्टेऽब्दे 'दूर्वा' पत्रिकायां प्रकाशनार्थं डा० भास्कराचार्यत्रिपाठिनः सकाशे प्रकाशनार्थं सोऽनुवादः कविना प्रेषित आसीत् किन्तु तदा दूर्वायाः प्रकाशनमवरुद्धं जातम्। १९९२ तमे ख्रैष्टेऽब्दे 'देववाणी-सुवासे' प्रकाशनार्थं तत्पद्यानि कविना प्रेषितानि यानि १९९३ तमे वर्षे प्राकाश्यं गतानि। अस्मिन्नन्तराले रामचरितमानससंस्कृतकाव्या-नुवादस्य संशोधनं कविना कृतम्। १९९९ तमस्य ख्रैष्टाब्दस्य ग्रीष्मकाले कविना कवितावल्याः संस्कृतानुवादः पुनरारब्धः। १९९९ तमस्य ख्रैष्टाब्दस्य जुलाई-

क	अर्वाचीनसंस्कृतम् २२/४	।
---	------------------------	---

मासे कविनायमनुवादः पूर्णतां लम्बितः । पुनश्च शुद्धलिप्यां विलिख्य २००० तमे ख्रैष्टेऽब्दे अप्रैलमासे मत्सकाशे प्रेषितः । मया च तत्कालमेवाक्षरयोजनार्थमयं प्रदत्तः । प्रथमप्रूफपठनकाले कानिचन स्थलानि मया पुनर्विचारार्थं प्रस्तुतानि यत्र संशोधनं विधाय कविनाहं सूचितः । संशोधनानन्तरमयं काव्यानुवाद इदानीमर्वाचीनसंस्कृतस्य-पाठकानां करकमलेष्वायाति ।

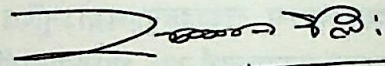
कविनाऽस्मिन्ननुवादे गोस्वामितुलसीदासकृतपद्यसंख्या एव स्वीकृता । यत्रैकस्य मूलपद्यस्यानुवादः पद्यद्वये विहितस्तत्र '१अ १ब'-इत्यनेन प्रकारेण संकेतो विहितः । कवितावल्या काव्यानुवादोऽयं मूलमपश्यतामपि पाठकानां कृते सहजसम्बोध्यः । क्वचित्पारम्परिकवृत्तेषु क्वचिच्च कवित्तादिहिन्दीवृत्तेषु काव्यानुवादोऽयं कविना कृतः ।

डा० द्विवेदमहाभागैस्सह मम परिचयो विंशतिवर्षप्राचीनोऽस्ति । सागरनगरे एकस्यां गोष्ठ्यां प्रथमदर्शनं जातम् । तदा एतैः सौन्दर्यसप्तशत्याः पद्यानि श्रावितानि । २८.३.२००० तारिकायां दिल्ल्यामेतेषां सम्मानोऽभवत्तदामयैते समारोहस्थाने (छतरपुरे) वर्धापिताः । ३१.३.२००० तारिकायाम् एतेषामनुजस्यावासे एभिस्साकं नवीनतमो वार्तालापोऽभूत् । तदनन्तरञ्च पत्रद्वारा सम्पर्कोऽस्ति ।

एभिः 'श्रीरामचरितमानसस्या'पि संस्कृतपद्यानुवादो विहितः । सोऽपि सद्य एव प्रकाशितो भविष्यतीति विश्वस्यते ।

अहं डा० प्रेमनारायणद्विवेदमहाभागानां पौनःपुन्येनाभिनन्दनं करोमि प्रार्थये च परमेश्वरं यदेतेषां सारस्वतं तपो वर्धताम् ।

विदुषामाश्रवः

 :

'रमालयः' आर-६, वाणी-विहारः,

नयी दिल्ली-११००५९

१५.१०.२०००

(रमाकान्त शुक्लः)

प्रधानसम्पादकः

II	अर्वाचीनसंस्कृतम् २२/४	ख
----	------------------------	---

कवितावलिः

(श्रीतुलसीदासकृत 'कवितावल्याः')

संस्कृतपद्यानुवादः)

अनुवादकर्ता

द्विवेदी प्रेमनारायणः

ग	अर्वाचीनसंस्कृतम् २२/४	III
---	------------------------	-----

निवेदनम्

उत्तमकाव्यगुणसमन्वितं भक्तिभावसम्पन्नं रसभरितं हिन्दीभाषायां श्रीमद्रामचरितमानसं निर्मायाप्यसन्तुष्टेन श्रीसीतारामचरणारविन्दरसास्वादरसिकेन प्रातःस्मरणीयेन महात्मना श्रीतुलसीदासेन स्वतोषार्थं रामभक्तिरसपूर्णां अनेके ग्रन्था रचिताः सन्ति तेषु गीतावलीवत् सप्तकाण्डात्मिका “कवितावली” हिन्दीकवित्तच्छन्दःसु रचिता वर्तते तस्याः पठनादेव वात्सल्यशृङ्गारवीररौद्रकरुण-शान्तादिरसानां सद्य एवानुभूतिर्जायते। संस्कृतभाषामाधुर्यरसास्वादाय श्रीमद्रामचन्द्र-चरणारविन्दानुरागलाभार्थं च तां संस्कृतभाषायामनूद्योपस्थापयामि।

यदि संस्कृतविदुषां मनसि तोषो भवति तदात्मानं कृतार्थं मन्ये। हिन्दीभाषामजानन्तोऽपि ये संस्कृतभाषारसज्ञाः सन्ति तेषामपि तोषाय भविष्यतीति कल्पयामि।

विदुषामाशीर्वादाकाङ्क्षी

प्रेमनारायणो द्विवेदी

प्रेमनारायणो द्विवेदी

श्रीगणेशाय नमः

श्रीजानकीवल्लभो विजयते

कवितावलि:

श्रीतुलसीदासकृत 'कवितावल्याः'

संस्कृतानुवादः

अथ बालकाण्डम्

प्रातः प्राप्ता त्वयोध्यां दशरथभवने निर्गतोऽङ्गे स नीत्वा
सूनुं शोकापनोदं स्वमनसि मुदिता वीक्ष्य जाता तदानीम् ।
यत्रेत्रे खञ्जरीटद्विजशिशुरुचिरे रञ्जिते स्वञ्जनेन
मन्ये द्वे नीलकञ्जे शशिनि विकसिते नूतने आलि रम्ये ॥१॥

मुक्तामालास्य कण्ठे करचरणयुगे कङ्कणे किङ्किणी च
नीलाङ्गे पीतवासो लसति पुलकितः पार्थिवोऽङ्गे निधाय ।
सानन्दौ नेत्रभृङ्गौ स्मितमधुरमुखाम्भोजसारं निपीय
बालोऽसौ मानसे चेन्न वसति तुलसीजीवनं वीतसारम् ॥२॥

देहैर्नीलोत्पलाभैः श्रवणविकसितैर्लोचनैर्निन्दिताब्जै-
र्धूलीभिर्धूसराङ्गैर्मनसिजसुषमां मञ्जुलैर्दूरयन्तः ।
दन्तैर्विद्युत्समानैर्मधुरविहसितैर्बाललीलां दधाना
नित्यं क्रीडन्त्ययोध्यानरपतितनुजाश्चित्तगेहे तुलस्याः ॥३॥

इन्दुच्छायां हठेन क्षितिजलपतितां वीक्ष्य याचन्ति भूयो
नृत्यन्तो वा कदाचिद् विदधति नितरां भ्रातृचित्तेषु मोदम् ।
भूयो गृह्णन्ति तद् वा निरतिशयहठाद् वर्जितास्ते यदर्थं
चत्वारोऽन्तश्चरन्तु क्षितिपतितनयाश्चित्तगेहाङ्गणेषु ॥४॥

१	कवितावलि:	1
---	-----------	---

दन्तालीकुन्दकल्पा त्वधरकिसलयोदघाटने पङ्क्तिबद्धा
मुक्तामाला महार्हा जलधरनिकरे विद्युदाभा विभाति ।
लम्बेते कुण्डले यत्सरसिजवदने सुन्दरे यत्कपोले
प्राणांस्तद्बालवाण्यां वितरति तुलसी वीक्ष्य सर्वं समर्प्य ॥५॥

पादत्राणे पदाब्जे करकमलयुगे चापवाणे दधानः
क्रीडन् यः पण्यवीथीष्वटति हि सरयूरम्यतीरेषु बालैः ।
स्नेहो नैवविधे चेद् भवति नवशिशौ किं समाधेश्च योगात्
क्रोडाः श्वानः खरास्ते जगति न मनुजाः किं फलं जीवितेन ॥६॥

तीरे तीरे सरख्या भ्रमति रघुपतिभ्रातृभिबालमित्रै-
श्चापं बाणं निषङ्गं वहति कटितटे चारु पीतं दुकूलम् ।
ब्रह्माण्डेषु त्रिलोक्यामिह किल भुवनेषूपमानं न वीक्ष्य
श्रान्ता वाग्देवताभूत् किमपि च कथने रामरूपं मनोज्ञम् ॥७॥

भूभागेभ्यः सदर्पा नरपतिनिवहा मैथिलेशस्य धाम
वैदेह्युद्वाहकाले परिणयरुचयो रम्यवेषा बलिष्ठाः ।
बाहून् पश्यन्ति दीर्घान् समुचितसुयशो वन्दिनो वर्णयन्ति
दृष्ट्वा दृष्ट्वा च पौरा रघुपतिवदनं मोदयुक्ता भवन्ति ॥८॥

सीतायाश्च स्वयंवरे नृपतयो ये राजराजेश्वराः
कन्दर्पेन्दुकृशानुभानुधनदैस्तुल्या महेन्द्रोपमाः ।
प्राप्ता रूप गुणान्विता बलयुता दैत्यास्तथान्ये परं
रामो दाशरथिर्धनुः पशुपतेः सज्यं व्यधाद् धैर्यवान् ॥९॥

सर्वादादाय सारं त्रिपुरविदहनं कारितं कामहन्तुः
कोदण्डं येन भूपा जनकसदसि तेऽनुष्ठिता हीनवीर्याः ।
वज्राद् वा कूर्मपृष्ठादपि खलु कठिनं चालितं यत्र भूमे-
र्हस्ताब्जस्पृष्टमात्रं पठितमिव शिवस्यान्तिके खण्डितं तत् ॥१०॥

उर्वी गुर्वी सकम्पा सगिरिजलनिधिर्घूर्णिता दिग्गजेन्द्रा
 दिक्पाला व्याकुलाक्षा भुवि च निपतितोऽधोमुखो रावणश्च ।
 शेषः सक्रोडकुर्मश्चलित इव शिवो विस्मितः पद्मयोनि-
 ब्रह्माण्डं चण्डशब्दो विशति शिवधनुः खण्डितं राघवेण ॥११॥

मेघश्यामो वयस्ये स नयनसुखदः स्नेहदुग्धप्रपाल्यो
 येन स्पृष्ट्वा पिनाकं नृपनियमयशोदर्प आखण्डितो यत् ।
 सीताया तद्गुरोर्वै तव मम च नृणां हृत्प्रियं यन्मयोक्तं
 कौशल्याकुक्षिरेषा जयतु दशरथश्चार्पणीयं वपुश्च ॥१२॥

सर्वाः स्थालीषु नार्यो विभृतदधिपयःकुङ्कुमार्तिक्यदीपा
 हस्ताब्जानीतमाल्यां रघुपतिसविधे जानकीं शिक्षयन्त्यः ॥
 गायन्त्यो यान्ति पौराः स्वमनसि मुदिता वीक्ष्य शोभां चकोर्यो
 राज्ञ्यो वातायनस्था इव शशिकिरणान् नीडमध्यात् पिबन्ति ॥१३॥

पुर्या भेरीनिनादो वियति सुमधुरो दुन्दुभिर्देवनारी-
 नृत्तं यानस्थितानां जयति जयरवः पुष्पवर्षं सुराणाम् ।
 आशा पूर्णा जनानां स जनकसमयः पूरितः श्यामगौर-
 युगं वर्षाणि जीवेन्नगरयुवतयश्चारु युञ्जन्ति चाशीः ॥१४॥

आर्या भूपा अनार्यान् सुविमलमतयो धर्मतः शिक्षयन्ति
 विद्ध्यम्बां जानकीं भो त्रिभुवनपितरं रामचन्द्रं च सत्यम् ।
 दृष्ट्वा नाना विवाहाः श्रुतिसुजनमुखाद् विश्रुता नेदृशास्ते
 तुल्यौ सम्बन्धिनौ द्वौ स रघुपतिवरो यद्वधूर्जानकी च ॥१५॥

लक्ष्मीर्वाणी भवानी हरिविधिगिरिशा यश्च शेषो गणेशो
 वायोः सूनुः खगेशोऽखिलभुवनगतिनारदो लोमशश्च ।
 सर्वे ते प्रोक्तवन्तस्त्रिजगति हि युगं केवलं त्वेकमेव
 नान्या सीतेव वामा रघुपतिसदृशो नान्य एवं पुमांश्च ॥१६॥

रम्ये हर्म्ये वधूः सा जनकनृपसुता रामचन्द्रो वरश्च
 नार्योमाङ्गल्यगीतं क्षितिसुरयुवका ब्रह्म गायन्ति तारम् ।
 सीता चाभूषणस्थं विकसितनयना वीक्षते रामरूपं
 सर्वं विस्मृत्य भावं न हि चलति ततो निर्निमेषं स्थितासीत् ॥१७॥

भीमं चण्डीशचापं सुदृढभुजबलात् खण्डितं येन दर्पाद्
 द्रष्टुं वाञ्छामि तं वा मम परशुमिमं कोऽत्र सोढुं समर्थः ।
 पञ्चास्यस्तं जिघृक्षुर्द्विरदमिव पृथक् सोऽस्तु राज्ञां समाजात्
 क्षोण्यां क्षोणीपहन्तास्मि च मम सुयशः सर्वतो भ्राजते च ॥१८॥

श्रुत्वा वाणीं कठोरां खरपरशुधरोक्तां नृपा मौनमासन्
 सौमित्रिवै सरोषः प्रहसितवदनोऽवोचदेवं विनम्रः ।
 सत्कीर्तिस्ते त्रिलोक्यां भृगुकुलतिलक श्रूयते या त्वयोक्ता
 सन्धातुं नात्र शक्यं त्रुटितमिह धनुर्धूर्जटेर्यत्तवेदम् ॥१९॥

गर्भाभोच्छेदकर्ता प्रथित इह महान् यत्कुठारः करालः
 सोऽहं पृच्छामि हन्तुं क इह हतभगस्त्रोटयामास चापम् ।
 कर्तुं वा मर्तुमिच्छुः प्रतिवचनमहो यो विधत्ते लघीयान्
 गौरोऽयं कस्य पुत्रः खलु सुभगतनुः कौशिक ब्रूहि वक्रः ॥२०॥

यज्ञानां रक्षितारौ निहतनिशिचरावर्पितौ भूमिपेन
 पादस्पर्शादहल्याप्यतरदधवती भूपनेत्रातिथी द्वौ ।
 कोदण्डं खण्डयित्वा विजितनरपतिर्जानकीं यो ह्युवाह
 रामोऽयं लक्ष्मणोऽयं दशरथतनयौ श्यामगौरौ बलाढ्यौ ॥२१॥

श्रुत्वा कोदण्डभङ्गं खरपरशुधरो ह्याव्रजद् भूपकालो
 दृष्ट्वा रामं सबन्धुं सरस इव बभूवाथ कोपादपश्यत् ।
 वीराणामग्रगण्यो रघुकुलतरणिस्तत्र तस्थौ विनम्रः
 कोदण्डं सोऽर्पयित्वा भृगुकुलतिलकः स्वं जगामाथ धाम ॥२२॥

॥इतिश्रीतुलसीकृतकवितावल्याः प्रेमनारायणद्विवेदिकृते संस्कृतपद्यानुवादे
 बालकाण्डं समाप्तम् ॥

4	कवितावलिः	४
---	-----------	---

अथ अयोध्याकाण्डम्

काले संत्यक्तपक्षः शुक इव हरितस्त्यक्तसाम्राज्यभूष-
स्त्यक्त्वायोध्यां विशालां खलु पथिकसमान् शाखिनश्चाथ पौरान्।
साधुर्धर्मक्रियावज्जनकनृपसुतालक्ष्मणाभ्यां समेतो
रामो राजीवनेत्रः पथिक इव ययौ तातराज्यं विहाय ॥१॥

त्यक्तक्षौमादिभूषो विमलसलिलवत् कीरवन्त्यक्तपक्षः
संमान्य स्नेहपूर्वं स्वजनकजननीपौरलोकांश्च हित्वा ।
सीतासौमित्रिमित्रोऽतिथिरिव दिवसौ द्वावुषित्वा ह्ययोध्यां
रामो राजीवनेत्रः पथिक इव गतस्तातराज्यं विहाय ॥२॥

कैकेयी मानितासीदिव निज भगिनी नो सपत्नी सुमित्रे
सा माता ते न चाहं सततमकथयं रामभद्रं स तद्वत् ।
मेने वाक्कायचित्तैस्तु भरतजननीं कैकेयीं मातरं स्वां
जातो वामो विधाता सुखमृदृकुसुमायाकरोद् दीर्घवज्रम् ॥३॥

कौशल्यां तां सुमित्रा वदति सुनियतं दुःखजातं तु सह्यं
राज्ञि ज्ञातः स्वभावस्तव भरतजनन्यै किमेतद्धि तुल्यम् ।
जाता त्वं राजगेहे ह्यसि नृपदयिता पुत्रलाभोऽथ दुःखं
चन्द्रं पीयूषगेहं मलिनयति मृगश्चाथ राहुर्भुनक्ति ॥४॥

नाम्नाजामिलसन्निभा भवनदीं तीर्णां अनेके खला
मेरू रेणुसमश्च गोखुरसमः सिन्धुश्च यस्य स्मृतेः ।
गङ्गा यत्पदकञ्जजा च हरते पापानि संसारिणां
नावं सोऽद्य तु याचते तटगतस्तर्तुं नदीं सानुजः ॥५॥

किञ्चिद्दूरमितो जलं कटिगतं तद् दर्शयामि प्रभो
पद्भ्या यदि नौस्तरेत् स्वतरुणीं वक्ष्यामि किं मादृशः ।
आलम्बो न हि कोऽपि मे स्वतनयान् पातुं क्वचिद् दृश्यते
पादक्षालनतो विना न हि तरीमारोहयिष्यामि भो ॥६॥

५	कवितावलिः	५
---	-----------	---

नो दोषस्तव पादयोर्भवति पद्धलेः प्रभावो महान्
पाषाणादतिकोमला जलगता जीर्णा तरी मे स्थिता ।
प्रक्षाल्यैव तवाज्ञया तव पदौ नेष्ट्ये तरीसंस्थितम्
इत्युक्तो मधुरं जहास भगवान् आलोक्य सीतामुखम् ॥७॥

कैवर्तो मत्स्यजीवी खलु मम तनयाः किं पठिष्यन्ति वेदान्
वितैर्हीनोऽस्मि दीनः परिजनभरणे कारयिष्यामि नान्याम् ।
मोक्षं याता तरी चेदिव मुनिदयिता नैव योत्स्ये त्वयाहं
तर्या नारोहयिष्याम्यथ तव न पदौ क्षालितौ वच्मि सत्यम् ॥८॥

त्वत्पादाब्जात् पवित्राऽभवदमरसरिद् यां शिवोऽधात् स्वमूर्ध्नि
यौ वा ध्यायन्ति देवा जपनियमपरा योगनिष्ठा मुनीन्द्राः ।
यस्य स्पर्शादहल्या ह्यतरदधवती गौतमो यां निनाय
तौ न प्रक्षाल्य पादौ न हि निजतरणौ वाहयिष्यामि नाथम् ॥९॥

भार्या बालाश्च नत्वा प्रभुपदमभितः संस्थिताः पार्श्वतश्च
क्षालित्वा काष्ठपात्रे प्रपिबति पद्मजं वारि गाङ्गं पवित्रम् ।
पुष्पैर्वर्षन्ति देवाः जय जय तुलसी स्तौति भाग्यं प्रशंसन्
तद्वाक्यात् स्नेहपूर्णाब्धसति जनकजालक्ष्मणौ वीक्ष्य रामः ॥१०॥

निष्क्रान्ताऽथ पदद्वयं प्रचलिता पुर्या वधूर्जानकी
भालो वारिकणान्वितः सुमधुरौ शोषं गतौ चाधरौ ।
श्रान्ता पृच्छति सा कियत् प्रचलनं कार्या क्व पर्णैः कुटी
दृष्ट्वा चातुरतां प्रभोश्च नयने जाते जलैः पूरिते ॥११॥

छायायां तिष्ठ तावत् प्रिय संपदि गतो लक्ष्मणो वारि नेतुं
स्वेदाम्बु प्रोज्झ्य किञ्चित् कृतपटपवना लालयिष्यामि पादौ ।
श्रान्तां दृष्ट्वा हरिस्तां चरणकमलतोऽशोधयत् कण्टकानि
रोमाञ्चाश्रुप्रपूर्णा भवति जनकजा स्नेहमालोक्य पत्युः ॥१२॥

6	कवितावलिः	६
---	-----------	---

स्कन्धे कोदण्डधारी करधृतविशिखः शाखिशाखाग्रहस्तः
 स्मेरास्यः सत्कपोलः कुटिलितभृकुटी रम्यराजीवनेत्रः ।
 अम्भोदश्यामलाङ्गः श्रमकणरुचिरस्तारकाभिर्नभोवद्
 ध्येयो वाक्कायचित्तैः स्वविमलहृदये स्वस्य सर्वं समर्प्य ॥१३॥

अम्भोजास्यो जटावान् सरसिजनयनो यौवने शोभतेऽयम्
 एषा सौदामिनीवद् धृतमुनिवसना श्यामगौराङ्गमध्ये ।
 एतौ राज्ञः कुमारौ भवत इह सखे सज्जितौ चापबाणै-
 रेतान् दृष्ट्वा च लोकास्त्रिभुवनतिलकान् चित्रिताः संभवन्ति ॥१४॥

अग्रे श्यामः कुमारो मनसिजसुभगः पृष्ठतो गौरवर्ण
 एतौ वेषे मुनीनां खलु विशिखधनुःशोभितौ शोभनाङ्गौ ।
 सार्धं पाथोधिजाता नवविधुवदना कोमला शोभनाङ्गी
 दृष्ट्वा त्वानन्दसिन्धुर्विशति मनसि नः पूर्यमाणस्तरङ्गैः ॥१५॥

पद्मास्यः पद्मनेत्रो मृदुकुसुमजटामण्डितो वन्यवासा
 अंसे चापं च तूणी लसति कटितटे भाति हस्ते च बाणः ।
 सङ्गे नारी वराङ्गी विरचयति विधिर्विद्युतो लेपनांशात्
 स्वर्णश्रेष्ठः सुगौरः सखि सलिलधरश्यामवर्णस्तथान्यः ॥१६॥

रूपाढ्यौ चापहस्तौ मुनिवसनधरौ मेघविद्युत्समौ द्वौ
 सङ्गे नारी विनम्रा सरसिजचरणा कोमला कोमलास्या ।
 तत्साम्ये को वसन्तः क्व खलु रतिपतिः का रतिः कस्तथान्य
 एते पान्था अवश्यं जननयनफलायागता साधुवेषाः ॥१७॥

एतौ द्वौ श्यामगौरौ सरसिजनयना मध्यतो याति वामा
 सङ्कोचं याति भूमिर्न हि पथि चलने सक्षमा पद्मपद्म्याम् ।
 मार्गे रोमाञ्चदेहाः ससलिलनयना ग्रामवध्वो वदन्ति
 द्वावेतौ नोपमेयौ नरपतितनयौ क्वापि लोके मनोज्ञौ ॥१८॥

७	कवितावलि:	7
---	-----------	---

बालौ द्वौ श्यामगौरौ मुनिवरवसनौ सायकेष्वासहस्तौ
 एताभ्यामग्रहीद् वै जगति मनसिजो रम्यतां स्वां मनस्वी ।
 रत्यै रूपं ददौ या नवविधुवदना सा वधूः सङ्ग आंस्ते
 नाङ्घ्रयोश्चोपानहौ वा इति मनसि धरा लज्जते स्वस्य दाढ्यै ॥१९॥

पाषाणादिन्द्रवज्रादपि दृढहृदया ज्ञायते सा तु राज्ञी
 कार्याकार्येष्वविज्ञः खलु स नरपतिर्भाति तस्या वशे यः ।
 एतेषां वै वियोगे दयितपरिजना हन्त जीवन्ति लोके
 अक्षणोरेते निवास्या अपि गहनवने प्रेषिता केन कस्मात् ॥२०॥

व्यूढोरस्को जटावान् सुकुटिलभृकुटिः कञ्जनेत्रः सबाण-
 स्तूणीरेष्वासधारी विपिनपथगतः शोभते दीर्घबाहुः ।
 भूयस्त्वां वीक्षते यो हरति मम मनः सुन्दरः श्यामदेहः
 पृच्छन्ति ग्रामवध्वः प्रहसितवदना जानकीं कस्तवायम् ॥२१॥

श्रुत्वा पीयूषकल्पं मधुमृदुवचनं जानकी तत्त्वविज्ञा
 स्मित्वा दृष्ट्वा च तिर्यक् खलु कथितवती लज्जमानेव किञ्चित् ।
 दर्श दर्श च नार्यो निजनयनफलं प्राप्य मुग्धाः स्मितास्या
 आयाते पद्मिनीशे प्रणयसरसि वै पद्मिनीभिः समानाः ॥२२॥

गन्तव्यं तत्र सख्यो न हि किमपि भयं यत्र ते संवसन्ति
 निन्देद् वा कोऽपि किञ्चिन्निरजनयनफलं लभ्यमेवास्ति तत्र ।
 श्रुत्वा चान्योन्यवार्ताः श्रुतिसुखमतुलं प्राप्यते दिव्यदिव्य-
 मेवं निद्रामवाप्ता हृदि च रघुपतिं वीक्ष्य मोदे निमग्नाः ॥२३॥

दिव्याङ्गौ श्यामगौरौ सरसिजनयनौ कोमलौ पद्मपादौ
 शोभेते यो जटाभिर्विजितमनसिजौ मार्गणेष्वसहस्तौ ।
 सद्भावाद् यैश्च दृष्टौ सखिं गतमनसस्तेऽभवन् तौ च मार्गा-
 दस्मादेव प्रयातौ सह विधुवदना कोमलाङ्गी च ताभ्याम् ॥२४॥

पद्मास्यौ च मनोजचापभृकुटी राजीवनेत्रावुभौ
गौरश्यामतनू सरोजमृदुलौ रम्यौ जटाभूषणौ ।
दीर्घेष्वासनिषङ्गसायकधरौ रम्येक्षणौ मार्गगौ
दृष्ट्वालि वदामि किं मनसि तौ सम्यङ् मया वासितौ ॥२५॥

पश्यञ्चारु पुनः पुनः प्रियतमां दत्त्वा मनो राघवः
श्यामाङ्गः श्रमविन्दुभिः सुरुचिरः किञ्चिच्चलल्लोचनः ।
दीर्घेष्वास - निषङ्गसायकधरोऽरण्ये कुरङ्गानुगः
कञ्जास्यो जितकामचापभृकुटिश्चेतो हरन् शोभते ॥२६॥

आखेटार्थमुपस्थितं शरधनुष्पाणिं कुरङ्गेक्षणं
साक्षात् तत्र हरिं रतेः पतिसमं सौन्दर्यपाथोनिधिम् ।
आश्चर्येण मृगीमृगा विपिनगाः पश्यन्ति दीर्घेक्षणा
नो धावन्ति न यान्ति ते गतभयाश्चित्रेष्विवाटङ्किताः ॥२७॥

विन्ध्याद्रौ च तपस्विनो व्रतपरा नारीं विना दुःखिताः
श्रुत्वा गौतमयोषितः प्रियकथामाशान्विताः संस्थिताः ।
अश्मानोऽद्य भवन्ति चन्द्रवदना सर्वाः पदस्पर्शतो
यस्त्वं काननमागतः करुणया सम्यक् कृतं राघव ॥२८॥
॥इतिश्रीतुलसीकृतकवितावल्याः प्रेमनारायणद्विवेदिकृते संस्कृतपद्यानुवादे
अयोध्याकाण्डं समाप्तम् ॥

अथारण्यकाण्डम्

श्रीरामः पञ्चवट्यां निजकृत उटजे शोभते लक्ष्मणेन
सीता तत्रैव साध्वी नवविधुवदना संस्थिता कोमलाङ्गी ।
दृष्ट्वा हैमं कुरङ्गं वदति सुललितं जानकी वीक्ष्य रामं
सोऽधावच्चापहस्तो हरिणमनुसरन् स्नेहमाप्तुं प्रियायाः ॥१॥

इतिश्रीतुलसीकृतकवितावल्याः प्रेमनारायणद्विवेदिकृते संस्कृतपद्यानुवादे
अरण्यकाण्डं समाप्तम् ॥

९	कवितावलिः	9
---	-----------	---

अथ किष्किन्धाकाण्डम्

दौर्बल्यादङ्गदादेः स पवनतनयस्तत्क्षणं कूर्दयित्वा
शैलं स्थित्वा ह्यपश्यत् प्रतिदिशमभयो दूरयञ्छशत्रुशान्तिम् ।
शेषः क्रोडोऽथ कूर्मश्च भयमुपगतास्तोयमूर्ध्वं रसायाः
शैलः सङ्कोचमाप्तः कपिचरणभरात् किञ्चिदूर्ध्वं ततोऽगात् ॥१॥

॥इतिश्रीतुलसीकृतकवितावल्याः प्रेमनारायणद्विवेदिकृते संस्कृतपद्यानुवादे
किष्किन्धाकाण्डं समाप्तम् ॥

अथ सुन्दरकाण्डम्

ब्रह्मेन्द्रोद्यानरम्यं दशवदनवनं यत्र नित्यं वसन्तः
काले वै पर्णपातो रतिपतिवनवद् वायुना लालितं यत् ।
यद् दृष्ट्वा रागयुक्तः स पवनतनयः कूपवापीमनोज्ञं
सीताशोकेन तद् वै सकलमुपवनं वीक्षितं शोकसारम् ॥१॥

वार्भिः पीयूषकल्पैर्बहुनिपुणजनैः स्नेहतो यत्तु सिक्तं
राज्ञः प्राणप्रियं यत् सुभगमुपवनं मेघनादात् प्रियं यत् ।
तस्मिन् दृष्ट्वा च सीतां स रघुपतिबलः पश्यतां राक्षसाणां
वेगात् सद्यः प्रविष्टो दशमुखविपिनं ध्वंसयामास धीरः ॥२॥

मार्गे मार्गे समन्तान्निशिचरनिकरा धावमानाश्च चीरा-
नादायादाय तैले झटिति कपिपतेस्ते निबध्नन्ति पुच्छम् ।
भीतस्तेभ्यो विशेषादिव खलु सहते कौतुकी रुद्धवीर्यः
पादाघातांश्च तेषां विशिथिलिततनुस्तान् खलान् मन्यमानः ॥३॥

सोत्साहास्तालिकाभिर्विहितकलकला बालका हास्यमग्नाः
दत्त्वा दत्त्वा च वह्निं मुरजडिमडिमैस्तूर्यढक्कानिनादैः ।
पश्चाद् धावन्ति वह्निर्वियति च ववृधे कीशपुच्छेन सार्धं
सोऽयं किं वा दवाग्निः सरति समुदिता भास्कराः कोटिशो वा ॥३॥

दत्त्वा दत्त्वा च वह्निं वटुकसमुदया दुद्रुवुर्यत्र तत्र
युक्त्या बन्धान्निवृत्तः स खलु ववृधे शैलविस्तीर्णकायः ।

कूर्दित्वा चाथ वेगाद् दशमुखभवनं स्वर्णं शृङ्गैः सुरम्य-
मारुक्षत् कालतुल्यः कृतविकटरवो भीषयन् रक्षिवर्गम् ॥४अ॥

वीराणामग्रगण्यः स पवनतनयो व्योम्नि पुच्छं प्रसार्य
मन्ये कालः करालो विकटनखमुखः सन्नतो रक्तनेत्रः ।
कल्पान्तस्येव भानुः प्रलयमिव विधातुं कृशानुः प्रचण्डो
दृष्ट्वा यं व्याकुलाक्षा निशिचरनिकरा दुदुवुर्जातकम्पाः ॥४ब॥

पुच्छोऽयं किं विशालो लसति कपिपतेर्ज्वालमालाकरालो
किं वा कालस्य जिह्वा प्रसरति विपुला हन्त लङ्कां गरीतुम् ।
उल्कानां वा समूहो वियति विलसितो व्योमवीथ्यां भयाय
यद्वा वीरो रसोऽयं निजनिशितमसिं धारयामास तीक्ष्णम् ॥५अ॥

किं वा देवेन्द्रचापं प्रविततमथवा दीर्घविद्युत्प्रकाशो
यद्वा भूधात् सुमेरोः प्रसरति विपुलो ज्वालमाली कृशानुः ।
एवं ते यातुधाना व्यथितकरणकाश्चिन्तयन्तस्तदोचु-
रुन्मूल्योद्यानमच्छं दशमुखनगरीमेष धक्ष्यत्यशेषाम् ॥५ब॥

चक्रशुर्ज्वलन्तं प्रचण्डं वीक्ष्य पावकं ।
प्रसादा ज्वलन्त्याशु धावताथ धावत ॥
कुत्र तातः कुत्र माता भ्राता कुत्र भामिनी ।
बालका अभागा आशु धावताथ धावत ॥
अजान् हयान् महिषान् मुञ्चताथ वृषभान् ।
बोधयत स्वजगान् हस्तिनोऽथ मुञ्चत ॥
मन्दोदरी व्याकुला विलोक्य निजगाद भो ।
भूयो भूयो वारितो हरये न द्रुह्यत ॥६॥

दृष्ट्वा ज्वालजालं समाकर्ण्य हाहाध्वनि-
मादिशद् दशाननो वानरं गृहीत रे ।
दण्डं कोदण्डं प्रचण्डं त्रिशूलं शरं
वीरा आशु तत्पराः प्रहर्तुं धरत रे ।

लङ्कायज्ञकुण्डे खलु यातुधानधूपदीप-
यवतिलतण्डुलानि कपिर्जुहोति रे ॥
बलमूलं लाङ्गूलं स्तुवं रिपुं हविषं
हुंकारं स्वाहाध्वनिं कुर्वन्नेष हन्ति रे ॥७॥

वज्र इव गर्जन् रराज ज्वालमाल्यवान्
दुद्रुवुर्वीरा अथ दशाननो व्याकुलः ।
धावत धावत धरतेति खलु यातुधाना
न्यपातयन् जलधारा वर्षजलदा इवाकुलाः ॥
समीरसमेधिताग्निदग्धदीर्घविग्रहाः
सर्वतः पलायिता निशाचरा भयाकुलाः ।
पुनर्बलेन मन्त्रिभिः समब्रुवन् समीरिता
नालं बलं रक्षसां हुताशनः क्रुधाकुलः ॥८॥

गत्वा प्रोवाच वीरो दशवदनमथो मेघनादः सचिन्तः
भूधाकारः करालो मृगपतिनिनदो वानरो भीतिदोऽयम् ।
वेगे वायोर्विजेता त्रिजगति यशसा कोटिसूर्यप्रकाशः
कोपे कालेन तुल्यः कृतवटुवपुषो वामनादुत्तमश्च ॥९अ॥

पश्चात्तापैः समेता निशिचरनिकराः केचिदूचुः सचिन्ता
दूतो यस्येदृशोऽयं प्रभुरथ भविता कीदृशो वै बलेन ।
रुष्टे वै रामभद्रे न भवति कुशलं शङ्करस्यापि नूनं
व्यर्थं वैरं प्रवृद्धं भवति हि बलिना शत्रुणा सार्धमत्र ॥९ब॥

तोयं वारि जलं जलं जलमिति प्रोचुर्भयाद् व्याकुला
धावन्त्यो ललना गजेन्द्रगतयः शुष्यत्सरोजाननाः ।
अस्तव्यस्तविभूषणाङ्गवसना राज्ञो वहिः संस्थिता-
श्चिन्तायां पतिता रुदन्ति नितरां धाता विधाताद्य किम् ॥१०अ॥

पश्चात्तापयुता करे धृतकरा मन्दोदरी धुन्वती
 भालं वक्ति पुनः श्रुतं न वचनं कैश्चित्तदोक्तं मया ।
 उक्तं तत्र विभीषणेन च तदा भूयो बली वानरः
 पुर्याश्चैष विधास्यति प्रकुपितो ध्वंसं गृहाणामिह ॥१०ब॥

उद्यानं यदि वोन्मुमूल बलवान् हानिः कृता नाधिका
 नो केनापि विमोचितो गतभयो ज्ञात्वाप्यसौ बन्धनात् ।
 सर्पैः खेलपरा गलेश्वरधरा पुत्राः स्वतन्त्राः खलाः
 कश्चिन्न श्रुतवान् ममेति नितरां मन्दोदरी रोदिति ॥११॥

उद्विग्ना दशकन्धरस्य दयिता राज्ञो भयाद् दुदुवू
 रूपं केशरिनन्दनस्य विकटं नासन् क्षमा वीक्षितुम् ।
 मूर्धानं भुवि ताडयन्ति शतशो मृदन्ति पाणी उभौ
 शिष्टं किञ्चन वस्तु नास्ति भवने यत् स्यात्तु गोपायितुम् ॥१२अ॥

नष्टाः सर्वं उपस्करास्तु भवने निष्कासिता नो बहि-
 र्दुर्याते निजजीवने हतभगः कः कं क्षमो रक्षितुम् ।
 ब्रूते स्वं तनयं पयोदनिनदं मन्दोदरी स्वामिना
 यत्तूप्तां हि लुनीहि तत् खलु तथा भोक्तुं स्थितं सम्मुखे ॥१२ब॥

सर्वास्ताः खलु रावणस्य दयिता जल्पन्ति पर्याकुला
 ब्रूते किं न हि कोऽपि विंशतिभुजं गत्वा दशास्यं नरः ।
 रे सेनाधिप मेघनाद शृणु रे दीर्घोदर त्वं शृणु
 धैर्यं किं न ददाति रे गतभयो हस्तौ गृहीत्वा करे ॥१३अ॥

रे कस्मादतिकाय दुर्भग कुतो लम्बौष्ठ निष्कम्पन
 त्यक्त्वा धावथ निर्दयाः स्वदयिता अन्यैश्च सार्धं भयात् ।
 शैलाभा अथ शैलसन्निभभुजाः संवर्ध्य वैरं महद्
 एवम्भूतबलाः प्रहासनिरता रामं ह्यभिदुह्यथ ॥१३ब॥

अट्टपङ्क्तिर्दुर्गहर्म्यगेहपण्यपङ्क्तिषु
 वीथिकासु पावकं ददौ कपिः समन्ततः ।
 दीना इव दानवा आह्वयन्ति विह्वलाः
 शृण्वन्न कोपि कस्यचिद् दुद्रुवुः स्वमार्गतः ॥
 भ्रामयति बालधिं वलीमुखो मुहुर्मुहुः
 पदे पदे च तत्पुरं द्रवत्वमेति सर्वतः ।
 ससाध्वसा मन्दोदरी जगाद वीक्ष्य व्याकुला
 चित्रकपिसन्निभा न राक्षसा विलोकिताः ॥१४॥

मातरोऽथ पितरः परित्यक्तनिजदारका
 अग्निरग्निरग्निरिति दुद्रुवुस्त्वरान्विताः ।
 वनितावृद्धयुवका वदन्ति वारि वारि वारि
 धूमध्वान्तधूमिकादि विस्तृतं समन्ततः ॥
 हेषितैर्महाहया वृहितैर्महागजा
 मथ्यन्ति पथि बालकान् धावमानाः संगताः ।
 तृषा तृषा तात तात प्रियामहे ज्वालया
 व्याहरन्ति नामभिर्व्यालपन्ति दुर्गताः ॥१५॥

प्रतिदिशमग्निशिखा ज्वालमाला भयावहा
 धूमैर्निःश्वासरोधो वेत्ति कोऽत्र कं रे ।
 विलापः सलिलाभिलाषः प्रतितनु ज्वलनं
 पतामि कस्य पादयोः कोऽत्र निर्वहतु रे ॥
 प्रिये याहि नाथ याहि पितः प्रयाहि रे
 द्रुतं याहि मातः पुत्र पुत्र भो प्रयाहि रे ।
 व्यस्तकेशवसना वदन्ति जना व्याकुला
 दशां विंशतिलोचनं दशानन पश्य रे ॥१६॥

अट्टहट्टगेहेषु देहलीषु वीथिषु
 भित्तिषु मार्गेषु च वलीमुखो वीक्षितः ।

अधः कपिरूर्ध्वं कपिर्दशसु दिशासु कपि-
मन्ये त्रिषु लोकेषु कपिर्व्याप्य संस्थितः ॥
मीलने मनस्युन्मीलने नयनाग्रतः
को वात्र किं करोतु रे कपिर्याति सर्वतः ।
योऽपि यं प्रबाधते स कोपमेति तत्त्वतो
भुङ्क्ष्व भुङ्क्ष्व रे फलं यन्नामन्यथाः प्रशिक्षितः ॥१७॥

बहिरेको धावति वस्तून्यपकर्षति
पीतजलो वक्ति कोऽपि न क्षमोऽस्मि धावितुम् ।
केचिन्नीलीना केचिज्ज्वलनान्निवारिता
वदन्त्यन्ये पावको न शक्यः प्रबाधितुम् ॥
कश्चिद् ब्रवीति वरमायातो महाकपि-
स्तथापि न जहाति जडो वृथा प्रलपितुम् ।
निर्वापयत धावत वातुला न भवत
नेशा घना नाब्ध्यश्च वह्निं शमयितुम् ॥१८॥

दशाननाहूतास्तत्कोपतोऽतिभीताः
समायाता यूथशः प्रलयकालजलदाः ।
लङ्केशो दिदेश तान् निर्वापयत लङ्कां
समाप्लाव्य जले कपिं वाहयत मिलिताः ॥
एवमस्तु मम नाथ तथास्तु नतमस्तका
गर्जन्तो ववृषुर्मुसलधाराषः समन्विताः ।
सलिलात्समुत्थिते चतुर्गुणे महानले
व्याकुला बलीहकाः पराङ्मुखा आगताः ॥१९॥

सङ्कोचेन शुष्का ज्वलन्तोऽग्निज्वालायाऽ
घोषयन् वारिदा महाग्लानिगलिताः ।
मन्ये द्वादश भानवः प्रबलकृशानवः
शेषमुखपावका इमे पुनर्ज्वलिताः ॥

केशरिंकुमारकस्ततानेन्द्रजालमिव
 सर्पिरिव पानीयं ज्वलत्यद्य परितः ।
 वारिवाहवचनात् सचिवाः धुन्वन्ति शिरो
 रावणं वदन्ति चैषा नूनमीशवामता ॥२०॥

पवनपाशिपावकाः प्रभाकरो हिमालयो
 यमकाललोकपाला भयान्मे प्रकम्पिताः ।
 कमलेशगिरिजेशौ महाभयशङ्कितौ
 हठेन पद्मयोनिरपि तपसा प्रसादितः ॥
 प्रतापी स महाराजो द्वितीयः कोऽत्र मादृशः
 केषाञ्चित् कन्या मम सविधे समागताः ।
 इह कः स ईशो यः प्रतिकूलो दर्पतो
 माल्यवन् तव वचः प्रमत्तप्रलापता ॥२१॥

क्षितितले क्षितिपाला रसातले व्यालपाला
 नाकपाला लोकपाला ये च वीरा मानिताः ।
 ब्रूते माल्यवान् यातुधानपते कोऽद्य ते
 कर्तुं प्रतिकूलं शोचत्यभिमानतः ॥
 रामाकोपपावकः सीताश्वासवायवः
 सैषा विधिवामता यतः कपिरागतः ।
 लङ्कां गतशङ्को ज्वालयति महाबली
 भवादृशस्य शूरस्य निन्धा वर्तमानता ॥२२॥

पक्वान्नानि पेयानि नानाविधान्नानि
 धान्यानि चान्यानि ज्वलितानि हर्म्यतः ।
 कनककिरीटपीठपर्यङ्कपेटिकादि
 बहिरपसारयन्तः कैवर्ता ज्वलिताः ॥
 ज्वलितानि वस्तूनि यत्र तत्र सारितानि
 भण्डारणभवनानि जज्वलुर्यथार्थतः

नावशिष्टाः प्रासादा नापणा न भित्तयो
हयगेहे गजगेहे हया गजा ज्वलिताः ॥२३॥

हृदपथजातरूपं द्रवीभूतं सर्पिरिव
लङ्काकटाहे हैमे फेनायितुं कृतवान् ।
नानापक्वान्नानि यातुधानान् बलिनो
भक्त्या विधाय सम्यक् प्रचुराणि धृतवान् ।
अभ्यागतं विश्वावसुं मानयित्वा महाकपिः
प्रचुरं पर्यवेषयत् सादरं स भुक्तवान् ।
जातकोपा निशाचर्य ऊचू रे सुरद्वेषिन्
अद्बुह्यस्त्वं रामाय वचनं न श्रुतवान् ॥२४॥

सुखहीनः पद्मयोनिर्जायते दिने दिने
तस्य हृदि दशग्रीव-राजरुग् व्यवर्धत ।
सुरमुनिसिद्धानां बहुधा चिकित्स्या
भवति न विशोको हृदि क्षोभः समैधत ॥
रघुनाथशासनात् रसज्ञः समीरसूनु-
रागत्य च लङ्काशरावमशोधयत् ।
पुरजातरूपं पुटपाके राक्षसौषधैः
सरलं ज्वालयित्वा मृगाङ्करसं व्यदधात् ॥२५॥

दग्ध्वा कृत्वा विधूमं पुरमथ जलधौ स्वं च निर्वाप्य पुच्छं
मूर्ध्ना पादौ च नत्वा विनयमुपगतः प्राह सीतां कृतज्ञः ।
मातर्मे देहि साक्ष्यं किमपि रघुपतिः स्वाशिषा प्रत्ययार्थं
प्रादात् चूडामणिं स्वां स्तुतनयनजला सापि वीराय तस्मै ॥२६॥

घम्राः सप्ताथ षड्वा जननि हि सुखतो यान्ति धैर्यं तु धार्यं
शत्रूणामन्तकालः क्रमश उपनतः किन्तु कार्या प्रतीक्षा ।
सेतुं वै कारयित्वा महति जलनिधौ भानुवंशोच्चकेतु-
रायास्यत्याशु वीरः कपिकटकयुतः सानुजो राघवेन्द्रः ॥२७॥

१७	कवितावलि:	17
----	-----------	----

एवं नम्रैर्वचोभिः स पवनतनयो जानकीं बोधयित्वा
वेगाद् गत्वा त्रिकूटं कृतविकटरवो भीषयन् गर्जनाभिः ।
लङ्केशेभोग्रसिंहो जयतु रघुपतिर्जानकीशो ममेति
वाताघातोत्तरङ्गं जलधिमुदतरद् वायुवेगेन वीरः ॥२७॥

उल्लङ्घितसिन्धुर्लङ्कासिद्धपीठं गतो
मन्ये वायुसूनुः श्मशानमिवासाधयत् ।
तस्य महासाहसाद् देवीसमा जानकी
प्रसन्ना वरमुत्तमं तस्मै प्रत्यपादयत् ॥
उन्मूलितवाटिको हताक्षयकुमारकः
कृतदुर्गदाहो रामप्रतापं इवाद्योतत ।
लोककोककोकनददीर्घशोकदारणाय
निजगाद जाम्बवानहो हनुमानिहागतः ॥२८॥

कलकलरवमाकर्ण्य समवलोक्य गगनं
समागतो हनूमानिति हर्षमागताः ।
मज्जन् प्लवो वारितो यात्रिणश्च रक्षिता
जीवनं स्वमुपलभ्य परस्परं मिलिताः ॥
जय जय जानकीश जय लक्ष्मण कपीश जय
नृत्यन्ति कूर्दन्ति कपयश्च कृतकौतुकाः ।
अङ्गदमयन्दनलीला खलु बलशीला
ऊर्ध्वकृतबालिधयः प्रहर्षिता मिलिताः ॥२९॥

गृह्णन्ति केचित् पदधूलिं चुम्बन्ति च लाङ्गूलं
कीशप्राणहेतुरेष समायातो हनुमान् ।
केचित् पृच्छन्ति पुनः सीतायाः समाचारं
गतश्रमशूलः स च वर्णयति पुण्यवान् ॥
कन्दमूलहस्ताः केचित् क्षुधाशान्तये
बलमूलं कपिबाहुं कश्चित् पूजयति बलवान् ।

केचिद् वदन्ति तस्य सर्वा इह सिद्धयो
यस्य कृपावारिराशिरनुकूलो भगवान् ॥३०॥

सीतास्नेहकथां व्यथां कथयतो मार्गं प्रयातः क्षणाद्
धर्षादाह तदाङ्गदो मधुवने कीशाः फलं खादत ।
तद् दृष्ट्वा वनरक्षिणः समवदन् राज्ञे स मोदं ययौ
कृत्वा कार्यमुपागतो हि हनुमान् मन्ये महावीर्यवान् ॥३१॥

कुबेरस्य रमया सुमेरुरिव लङ्कापुरी
विरञ्चिबुद्धिसद्विलासनिर्मिता विशेषतः
अर्पयित्वा स्वशिरांसि महेशाय रावणो
बभूव राजा महाभुजो रजस्तेजोविभूषितः ॥
लोकत्रयसम्पदस्तेन या सुसञ्चिता
शून्यमिव सर्वं जगत् सन्नतमशेषतः ।
सिन्धुतटसंस्थिताय वनवासिने राघवाय
ता एकदिनदानाय बभूवुर्यथार्थतः ॥३२॥

इति श्रीतुलसीकृतकवितावल्या प्रेमनारायणद्विवेदिकृते संस्कृतपद्यानुवादे
सुन्दरकाण्डं समाप्तम् ॥

अथ लङ्काकाण्डम्

भल्लूका ये कराला विकटरदनखा वानरा पर्वताभा
आदायादाय भूधान् सकलजलनिधिं पूरयिष्यन्ति वीराः ।
दुर्दान्तानां रिपूणामति सुदृढभुजान् खण्डयित्वा हठेन
भूदेवीं भूषयित्वा दशमुखसरणिं नाशयिष्यन्ति सर्वाम् ॥१॥

लङ्कादाहं च दृष्ट्वा न भवति हृदये कस्यचिद् राक्षसाणा-
मुत्साहः कोऽपि योद्धुं खलु सचिवजना भूय एवालपन्ति ।

क्रुद्धश्चेत् कोशलेशो युधि रणधरणौ चापपाणिः प्रवीरः
पातुं नेशो मुरारिः प्रथितबहुयशा नो पुरारिश्च तस्मात् ॥११ब॥

त्रिजटोवाच जानकीं स राघवो दयानिधि-
रेकेन शरेण सप्त सिन्धून् शोषयिष्यति ।
सकुलान् निहत्य राक्षसान् काकगृद्धजम्बुकान्
कालिकादियोगनीगणांश्च तोषयिष्यति ॥
हर्षाद् विबुधदुन्दुभिध्वनिभिर्गगनोद्भवै-
र्लङ्कापुरराज्यं विभीषणाय दास्यति ।
कुत्र कुम्भकर्णो दशकण्ठो मेघनादस्तदा
धनुर्धरो रामो यदा रणे कोपमेष्यति ॥१२॥

सस्नेहा त्रिजटां प्रियां प्रियकरीं पप्रच्छ सीता सुधी-
वृत्तं ब्रूहि यदि श्रुतं रघुपतेरार्यस्य धैर्याय मे ।
कृत्वा सेतुमपारयज्जलनिधिं वीरः ससैन्यः प्रभु-
र्दूतास्तत्र समागताः खलु ततः संप्राप्तवृत्ता हि ये ॥१३अ॥

सर्वे म्लानमुखाः खला गतबला दीनाश्च दृष्ट्वाः पुरे
नष्टं वै निविडं तमीचरतमः सर्वं च लोकाद् ध्रुवम् ।
कोकाः कोकनदाश्च लोकपतयः कीशाश्च दण्डद्वयाद्
आदित्येऽभ्युदिते हरौ रघुपतौ मोदं गमिष्यन्ति वै ॥१३ब॥

मारीचं सुभुजं खरं त्रिशिरसं बालिं तथा दूषणम्
एकेनैव शरेण यो निहतवान् नान्यं शरं योऽस्पृशत् ।
वामां योऽपजहार वै रघुपतेर्वामे विधौ संस्थिते
संग्रामे दशकन्धरश्च किमसौ स्थातुं क्षमः सम्मुखे ॥१४अ॥

स्मृत्वा वानरकर्म ये प्रतिगृहं लङ्केश्वरं व्यालपन्
पाषाणैः कृतबन्धनं जलनिधिं श्रुत्वाऽथ चिन्तां गताः ।

लङ्कायां निवसन्ति यद्यपि दृढं लङ्केशदुर्गे स्थिता
वह्नौ नैव पचन्ति तण्डुलकणान् नक्तं कृशानोर्भयात् ॥४॥

वीरो यत्र सहस्रबाहुनिधनः संत्यक्तशस्त्रो गतः
कर्णे नैव कृतं च मातुलवचो दग्धा च लङ्कापुरी ।
रामं चाद्य मिलेद् भवेच्छुभमहो सिंहाग्रतः को गजः
कीर्तिः कर्म वचोऽखिलं किल महज्जल्पत्यहो रावणः ॥५॥

पाषाणा हि जलप्लवा जलनिधौ पारं गता वानराः
कीशाः पर्वतपाणयश्च शुशुभुः पाथोनिधेर्वीचिवत् ।
रामाज्ञापरिपालका कपिगणा दुर्गे चुकूर्दुः क्षणा-
द्धत्वा तां चतुरङ्गिणीं दशमुखं भूमौ धरिष्यन्ति च ॥६॥

भल्लूका भीमकाया विपुलगिरिसमा वानरा वै विशाला
मन्ये कालाः सकोपा विविधतनुधरा धावमाना अनेके ।
शैलान् शालान् तमालान् परिघसमभुजास्त्रोटयित्वा च तालान्
कूर्दन्तो वेगवन्तो झटिति जलनिधिं पूरयिष्यन्त्यगाधम् ॥७अ॥

कम्पन्ते दिग्गजेन्द्राः किरिकमठमुखा व्याकुला दीर्घभारा-
च्चेलुः शैला विशाला अथ धरणिधरो नम्र आसीत् फणाभिः ।
घूर्णन्तः स्वाभिमानाद् रघुपतिशपथं चाददानाः समन्तात्
को वा बाधेत बालो भुवि कपिकटकं प्रोन्नतं वायुवेगम् ॥७ब॥

श्रुत्वा वानरसैनिकान् बलयुतान् दृष्ट्वा च यावागतौ
पृष्ठौ तौ शुकसारकौ कथयतः रोमाञ्चयुक्तौ भयात् ।
भल्लाः कालसमा महागिरिसमाः कीशाश्च कोपान्विताः
क्व स्थानं भविता च कुत्र नितरां लोके प्रयास्यन्ति ते ॥८अ॥

श्रुत्वा दूतमुखाद् बलं रघुपतेर्दिव्यप्रतापं तथा
दुर्बुद्धिर्हसति स्म वै दशमुखः शुष्यन्मुखो दुर्मदः ।

कल्याणं न हरेर्हरस्य न विधे रामाद् विरोधे क्वचित्
सर्वं स्वस्ति समन्वितं रघुपतेरीषत्कृपावीक्षणात् ॥८॥

आयातः पुनरागतः पुनरसौ प्राप्तो महावानरः
पुर्यां तत्र गतेऽङ्गदे प्रतिदिशं सर्वत्र कोलाहलः ।
कश्चिद् धावति कोऽपि कर्षति बहिर्वस्तूनि कश्चिद् भयाद्
ब्रूते किं भविता कृतं न हि वरं शोचन्ति वीरा अपि ॥९॥

श्रीरामेति जगर्ज वै कपिपतिस्तारस्वरं वीर्यवान्
विद्युत्पात इवाभवन्निशिचराः कर्णौ पिधाय स्थिताः ।
स्मृत्वा वायुसुतं पुनर्मनसि ते शुष्यन्ति शोकान्विताः
पुर्यां श्येनभयात् खगा इव वने लुप्यन्ति कोणे क्वचित् ॥९॥

वीरोऽसौ बालिसूनू रघुपतिकृपया वीर्यवान् निर्भयश्च
लङ्काधीशं न किञ्चिद् गणयति निपुणो कूटवाक्यं च वक्ति ।
सम्पत्तिः शम्भुदत्ता यदि लयमयते निन्द्यकार्यात्तवैव
युक्तो नैवास्ति कोपो हितकरवचनं यन्मयोक्तं शृणुष्व ॥१०॥

आरुह्यारुह्य कोपाद् विकटनखमुखा दुर्गशृङ्गेषु घातैः
कृत्वा लोष्ठैः समानं सपदि कपिगणा मेलयिष्यन्ति भूमौ ।
लङ्कायां दत्तहस्ता यदि मम कपयश्चूर्णयित्वा क्षणेन
कृत्वा भूमेः समानं रघुपतिसविधे ते गमिष्यन्ति शीघ्रम् ॥१०॥

मारीचं खरदूषणौ त्रिशिरसं हत्वा कबन्धं तथा
तालान् सप्त च विध्यति स्म बलवान् सद्यश्च यः कौतुकात् ।
एकेनैव शरेण युद्धकुशलो बाली प्रसिद्धो बली
यं जानाति भवान् स यस्य वशगो जातः स किं मानुषः ॥११॥

भो लङ्केश न शङ्कसे हितमिदं यद् वच्मि नो मन्यसे
का हानिर्मम कर्मणां विनियतं त्वं दुष्फलं भोक्ष्यसे ।

यत्पादौ स कुठारपाणिरनमद् वीरेभपञ्चानन-
स्त्वं कुत्रासि विमूढ याहि शरणं तस्माच्च तस्य प्रभोः ॥११॥

रे लङ्केश हिताय नो रघुपतेः कश्चिद् विरोधस्तव
वैराग्ये खरदूषणप्रभृतयो बाली च नष्टाः क्षणात् ।
तस्माद् याहि हिताय तस्य शरणं सीतां प्रदेहि स्वयं
तत्कोपाद् विधिविष्णुशङ्करशतं नाहं ध्रुवं रक्षितुम् ॥१२॥

रे रात्रिचरराज कोशलपतेर्दासस्य दासोऽस्म्यहं
द्वारे श्वा बलवानिवासि भवने जल्पंश्च नो लज्जसे ।
बाहूनां तव विंशतिं दश तथा छेत्स्यामि वै मस्तकान्
नागं केशरिवन्निहन्मि सदलं त्वां बालिपुत्रोऽस्म्यहम् ॥१३॥

उत्पाट्याद्य त्रिकूटं रघुपतिभृतकः पातयिष्यामि सिन्धौ
ब्रह्माण्डं स्फोटयित्वा त्वहमिह घटवद् बाहुदण्डप्रहारैः ।
नाज्ञाभङ्गो भवेच्चेद् रुधिरजलनिधौ सांसदांस्ते धरिष्ये
युद्धेऽहं बालिसूनुः सकलमुखरदान् त्रोटयिष्यामि कोपात् ॥१४॥

कोपात् रोपितवान् पदं सदसि वै वीरः स लङ्कापतेः
श्रान्ता दर्शितविक्रमा निशिचरा ये मेघनादैः समाः ।
भारे मेरुसमः स्वयं विधिकृतो मन्ये पृथिव्या समम्
एको बालिसुतो बली विजयते सर्वेऽभ्यशंसन् भटाः ॥१५॥

स्मृत्वा श्रीरामवीर्यं स भुवि निजपदं धारयामास वीरो
वीराः सर्वे सयत्नाश्चलन्ति न चरणो भूमितो मोघवीर्याः ।
भूमिस्तत्याज धैर्यं खलु धरणिधरो भारतो व्याकुलोऽभूद्
भूध्राः सोढुं न शक्ताः कपिचरणभरं ख्यातभाराः पृथिव्याम् ॥१६अ॥

वीर्याद् वै बालिसूनोर्नमति वसुमती कम्पमाना ह्यधस्तात्
वेगादुद्याति सिन्धुः कनकमयगिरिर्मध्यतो दीयते वै ।

ग्रन्थिर्यः कूर्मपृष्ठे गिरिमथनभवो घर्षणाद् यः कठोरो
मन्येऽसौ सौख्यदोऽभूच्चलति च हृदयं विस्मयादीर्घगत्या ॥१६ब॥

यस्मै दत्त्वा स चापं भृगुकुलतरणिः सोऽर्जुनारिः प्रयातः
प्रख्यातं वीर्यवन्तं निखिलकपिपतिं बालिनं यो जघान ।
तस्य त्वं दीर्घबाहोर्विधृतरदतृणः पादयोर्याहि नाथ
सीतां देहीति राज्ञी वदति दशमुखं कीशसैन्याद् विभीता ॥१७॥

मारीचः प्रहितो महाम्बुधितटेऽरण्ये हता ताडका
चापो येन विखण्डितः पुररिपोर्योऽनन्दयज्जानकीम् ।
दुर्धर्षो खरदूषणौ सकटकौ मृत्योर्गृहं प्रेषितौ
सद्यो येन तमेव कोशलपतिं जानन् न जानासि किम् ॥१८अ॥

मन्त्रं यं कथयामि ते हितकरं ध्यानेन कर्णे कुरु
वालिर्यो विमुखोऽभवद् रघुपतेः स प्राप्तद् दुष्फलम् ।
बाहूनां तव विंशतिश्च निहता नष्टानि चास्यानि ते
यस्मिन् त्वं गिरिशेष्टदेवविमुखो द्वेषेण जातः पृथक् ॥१८ब॥

वालिं यो हतवान् शिला प्लवसमा जाताः समुद्राम्भसि
सार्धं कालसमाश्च भल्लकपयो गर्जन्ति दुर्गस्थिताः ।
येन च्छत्रमिषाच्छिरांस्यपहतान्येतानि मन्ये दश
सीतां देहि सुखं न दूषय वरं दत्तं च यच्छम्भुना ॥१९॥

सैन्ये मारुतिसन्निभान् गणयितुं को वा समर्थः कपीन्
तीक्ष्णै रामशरैः शिरांसि दश ते यास्यन्ति काष्ठासु च ।
दर्पाद् बालिकपिर्ययौ यमपुरीं यद्वाणसंपीडित-
स्तस्मै देहि विदेहजां मम मतं मन्यस्व लङ्कापते ॥ २०॥

उन्मूल्योद्यानमेकः स तनयमवधीज्ज्वालयामास लङ्कां
कोपादन्यः सभायां निजपदमदधाद् वीरगर्वापहन्ता ।

इत्थं मन्दोदरी सा वदति भययुता कान्त मन्त्रं शृणुष्व
यावन्न स्यात् सकोपो मिलतु रघुपतिं देवदेवं हि तावत् ॥२१॥

उन्मूल्योद्यानमच्छं स तनयमवधीदक्षयं सर्वसैन्यं
हत्वा लङ्कापुरीं वै पवनसमबलो ज्वालयामास दृष्टम् ।
दुर्जेये विद्यमाने निशिचरनिकरे यस्य दूतः प्रतापी
वीरेन्द्रो बालिपुत्रः स्वचरणमदधानाथ रामप्रतापात् ॥२२अ॥

दृष्टं ते नाथ सर्वं भवति तव हठात् सर्ववंशप्रहाणि-
र्बाहूनां सर्वदर्पं त्यज निजहृदयाद् देवदर्पापहारिन् ।
यावत् सज्यं न चापं तरणिकुलमणी रोषयुक्तः करोति
तावत्त्वं नाथ गत्वा मिल विगतमलस्तत्र सीतां समर्प्य ॥२२ब॥

दृष्टोऽसौ रामदूतः स पवनतनयः सर्ववीराग्रगण्यो
लङ्कादुर्गं दृढं ते सुदृढभुजबलः पातयामास घातैः ।
अन्योऽसौ बालिसूनुर्दृढपरिघभुजः सैन्यगर्वापहर्ता
कोपात् संपश्यतस्ते तव सदसि गतो रोपयामास पादम् ॥२३अ॥

कृत्वा सेतुं महाब्धौ दशरथतनयः कीशसैन्यैः समेत
आयातश्चापहस्तः प्रहरणनिपुणः कुत्र ते क्षेमधाम ।
तस्मात् संत्यज्य दर्पं निशिचरसहितो राजसंभारयुक्तः
सीतां दत्वा मिलित्वा पदनिहितशिरा नाथ शान्तिं लभस्व ॥२३ब॥

उल्लङ्घ्यापारसिन्धुं स पवनतनयोऽदण्डयत्त्वामदण्ड्यं
वाटीमुन्मूल्य पुत्रं स सभटमवधीद् रक्षिणश्चाममर्द ।
तेजोहीनाश्च सर्वान् भुवि विधृतपदो वालिसूनुश्चकार
वक्तुं नाहं विभीता न भवति सुमतिस्ते स दृष्ट्वा प्रयातः ॥२४॥

यस्य क्रोधाग्निदग्धाः सकलजगति वै क्षत्रिया नात्र लभ्या
वीरो माहिष्मतीशो बलसलिलनिधावर्जुनो यस्य बाह्वोः ।

मग्नः सेन्यैः समेतः प्लव इव गहने ज्ञातिभिः सार्धमेव
वक्रो भग्ने पिनाके स भृगुकुलमणिस्तं च नत्वा जगाम ॥२५॥

क्षोणीं क्षोणीपहीनामकुरुत बहुशो यः कुठारेण कोपात्
तं दृष्ट्वा युद्धनद्धं प्रहरणकुशलो लोकनाशातिभीतः ।
वीरो यः स्वर्गलोकेष्वविहतगमनं तस्य सद्यो रुरोध
तं ज्ञात्वा नाथ रामं मिलतु पदनतः स्वैः शिरोभिः प्रणम्य ॥२६॥

मारीचश्च विभीषणश्च बहुशस्त्वामुक्तवन्तौ हितं
भूयोऽहं प्रिय साञ्चला बहुविधं त्वां प्रार्थये यत्नतः ।
दृष्ट्वा ते मिथिलापुरे भृगुपतेर्जाता दशा कीदृशी
सोऽयं वीरवरश्चकार मतिमान् कालानुकूलं बली ॥२७अ॥

वाली काकविराधदूषणखरा वीराः कबन्धादयो
रामद्वेषकराः सदैव विफला जाता स्वकार्ये खलाः ।
वीरो विंशतिलोचनोऽसि मतिमान् प्रेक्ष्यं फलं यत्नतो
लङ्घ्य ते मृतभर्तृकोटजसमा जाता कपेः कौतुकात् ॥२७ब॥

कल्याणं मिलनाद् विधेहि सुगमं कार्यं न वै दुर्गमं
ज्ञात्वा वच्मि शृणुष्व युद्धमधुना न श्रेयसे नाथ ते ।
ज्ञातं भार्गववृत्तमत्र भवता वाली हतो दुर्हठाद्
भ्राता ते मिलितोऽनुजोऽम्बुधितटे प्राप्तः ससैन्यः प्रभुः ॥२८॥

एको रक्षति भल्लवानरचमूः कालाद् यमाद् वा कपि-
र्लङ्कादुर्गनिपातने च कुशलो वीरः समीरात्मजः ।
रक्षस्तित्तिरसैन्यनाशनपरः श्येनेन तुल्यो बली
श्रेयस्ते मिलने निशाचरचमूः सर्वा भयात् कम्पते ॥२९॥

आरब्धश्च दशाननेन समरो घोरः सदर्पेण वै
आहूता रणरीतिनीतिकुशला वीरा बलैरन्विताः ।

26	कवितावलिः	२६
----	-----------	----

प्रख्याता चतुरङ्गिणी प्रचलिता सेना विशाला रणे
दृष्टा भीतिकरा निशाचरपतेर्वाद्यान्यहन्यन्त च ॥३०अ॥

भल्लूकाः कपयो महाबलयुता उत्साहवन्तः सदा
युद्धार्थं कृतनिश्चयाः सुनिपुणा वृक्षायुधा कोपनाः ।
श्रीरामस्य मनोरुचिं स हनुमान् विज्ञाय मोदन्वितः
श्येनो लुब्धकपञ्जराद् बहिरभून्मन्ये ग्रहीतुं खगान् ॥३०ब॥

सोत्साहाः कवचावृता निशिचरा अश्वद्विपारोहिणो
लङ्केशस्य बलान्विता बहुविधा नानायुधा भीषणाः ।
भल्लूकाः कपयस्तथात्र बलिनो रामस्य सैन्ये स्थिता
आकारे बहुमेरुमन्दरसमाः पाषाणशैलायुधाः ॥३१अ॥

क्रोधादुच्छलिता नियुद्धकुशलाः सेनाधिपैः शंसिता
युद्धयन्ते स्म परस्परं चटचटाशब्दैश्च संस्पर्धया ।
नृत्यन्ति स्म विना शिरांसि बहवो रक्षः कबन्धा युधि
रामस्य प्रबला निहन्ति कपयो बाह्यायुधाः केवलम् ॥३१ब॥

अश्वारूढान् सदर्पान् दृढकवचधरान् वायुतुल्यांश्च वेगे
ख्यातान् वीरान् नियुद्धे सततमशिथिलान् सज्जितान् सावधानान् ।
नागान् दृष्ट्वेव सिंहः पवनसमगतिर्वायुसूनुः पतित्वा
हुंकारैः पातयित्वा रणभुवि बलवान् मारयामास भूरि ॥३२॥

येषां देहा विशाला अमितबलयुता बाहुदण्डाः प्रचण्डा
येषां कीर्तिर्नियुद्धे सततविजयिनः सज्जिताश्वाधिरूढाः ।
येषां गत्या च भूमिश्चलति फणपतिः कम्पते तानशेषान्
दारिद्र्यं दानितुल्यो निजनिशितशरैर्लक्ष्मणः संजघान ॥३३॥

भल्लूकाश्चाथ कीशा इव घनजलदा शैलहस्ता निपेतु-
राक्राम्यन् भीमकाया दशमुखसुभटा अत्र नानासमूहैः ।

युद्धयन्तेस्मातिधीरा रणभुवि हठिनो दुर्मदा नापयान्ति
आघाता संप्रहारा अभवन्भयतो भीतिदा सेनयोश्च ॥३४॥

वाणान् कुन्तान् त्रिशूलान् रजनिचरगणा एकतः प्रक्षिपन्ति
शैलान् तालान् तमालान् रघुपतिकपयश्चान्यतः पातयन्ति ।
युद्धयन्ते ये च वीराः कृतहरिनिनदा दुद्रुवुः कातरा ये
बाहून् भिन्दन्ति कीशाः प्रखरनखरदैर्घ्यं मुण्डांश्च मुण्डैः ॥३५॥

रक्षोनागघटा विपाटनपरा सिंहैः समा वानरा
गर्जन्तो विनिपातयन्ति सुभटान् रामं ब्रुवन्तः पुनः ।
उच्चैः रावणगर्जनादतिभयान्निश्चेतना वानरा
युद्धायात्र समागतश्च हनुमान् कालाय कालोपमः ॥३६॥

कालेनापि न भक्षिता निशिचरा ये भीमकाया भटा
युद्धे केशरिसूनुना बलवता दृष्टा बलादुद्धृताः ।
लाङ्गूलेन निबद्ध्य चाशु गगने क्षिप्ताः पुनर्गर्जता
जाताः शुष्ककलेवरा नभसि ते नायान्ति भूमौ पुनः ॥३७॥

कैलासं च दधार विंशतिभुजो यः कौतुकाद् रावणो
देवा लोकपदिग्गजा निशिचरा भीताश्च यत्साहसात् ।
कीर्तिर्यस्य जगत्त्रये बलवतो वीरस्य जेगीयते
तं मुष्ट्या हनुमानहन् स पतितो वज्राहतः शैलवत् ॥३८॥

दुर्गेभ्योऽप्यगमा गिरेश्च कठिना दीर्घाश्च यद्बाहवो
तीक्ष्णास्तेजसि ये शतेषु बलिनो वीरेषु विद्युत्समाः ।
तान् सर्वानवधीद् बली स हनुमान् हुंकृत्य युद्धे हठान्
नाम्ना दर्शयति स्म तान् रघुपतिः संघूर्णतो लक्ष्मणम् ॥३९॥

नागैर्नागवरान् हयैर्हयवरान् तत्स्यन्दनान् स्यन्दनै-
र्देत्यान् पादचपेटदन्तनखरैर्व्यापादयन्मारुतिः ।

कांश्चित् पातयति स्म कौतुकपरः पुच्छेन संवेष्टितान्
वीर्यं शंसति राघवः कपिपतेर्भूयोऽनुजं लक्ष्मणम् ॥४०॥

केचित् पिष्टा भुजाभ्यां जलनिधिसलिले पातितास्तेन केचि-
दुत्क्षिप्ता अन्तरिक्षे कतिचिदपहता भूमिगते निखाताः ।
केचिच्चोत्पाटिताङ्गाः धृतकरचरणाः प्रोथिता भूमिपृष्ठे
केचिन्मध्ये विदीर्णा रणभुवि चरणाभ्याहतास्तेन केचित् ॥४१॥

तं दृष्ट्वा रामचन्द्रो रजनिचरपती रावणश्चक्रपाणि-
श्चण्डीशः पद्मयोनिः सकलसुरगणाश्चण्डिकाश्च स्मरन्ति ।
धन्यो वीरो गभीरः स पवनतनयो यातुधानाधिपान् यः
प्रख्यातान् वीरमान्यान् प्रहरणनिपुणान् कौतुकेनाजघान ॥४२॥

अत्युग्रान् यातुधानान् रणभुवि हनुमानागतान् दीर्घबाहून्
बद्ध्वा पुच्छेन वीरान् मृगपतिनिनदः पातयामास भूमौ ।
भीतान् हाहेति दीनान् त्रुटितपदकरान् ताडितान् पादघातै-
र्दृष्ट्वा तान् धावमानान् विधिहरमुनयो मुक्तकण्ठा हसन्ति ॥४३॥

श्रुत्वा यस्य पराक्रमं बलवतो वीराः सलज्जा इव
लङ्काद्यापि च तप्यते बहुतरं यत्कोपभीता हृदि ।
सोऽयं वायुसुतो बली प्रचलितो वीराग्रगण्यो महान्
रक्षःसैन्यगभीरतामुपनतामन्तः परीक्षन्निव ॥४३॥

वीरोऽयं रघुनायकस्य मतिमान् उत्साहवान् मारुति-
नङ्गेन्द्रैर्मृगराजवत् कपिपतिर्गर्जन् यदा प्रेक्षितः ।
प्राप्तः कम्पमकम्पनः खलु तदा शुष्कोऽतिकायो महान्
निद्रालुर्घटकर्णकोऽपि बलवान् श्वासैर्बभूवाकुलः ॥४३॥

श्रुत्वा मारुतिगर्जनं दशमुखस्यान्तः शिरोवेदना
चिक्कुर्वन्ति दिशां गजाः सकमठः शेषोऽपि मुग्धोऽभवत् ।

सिन्धुश्चोच्छलितो मही विचलिता मेरुश्चकम्पे महान्
४४॥

चण्डांशुब्रह्मरुद्रा भयकरनिनदाद् विस्मिताः कस्य जाता
वीरो वै भीमतुल्यौ नयनधृतकरस्तेजसा कस्य जातः ।
विद्वद्भिः कस्य कीर्ती रिपुदलमथने वर्णिता भक्तिभावात्
पाताले नाकपृष्ठे क्व स भुवि बलवान् योऽस्ति हनुमत्समानः ॥४५॥

दृष्ट्वा राक्षसकुञ्जरान् हरिसमो वीरो गिरेश्चापतत्
निःसत्त्वा भुवि पोथनैः करतलाघातैश्च सर्वे कृताः ।
पृथ्वी वेल्लति जम्बुकाः प्रमुदिता लुण्ठन्ति हट्टं यथा
सैन्यं राघवसेवकः स हनुमान् गर्जन् ममन्थाखिलम् ॥४६॥

क्वचिद् भूक्षान् वृक्षान् परकटकमध्ये क्षिपति स
क्वचिच्चाश्वैरश्वान् व्यथयति गजान् कर्षतितराम् ।
क्वचित् पादाघातैः करतलचपेटैर्व्यवहरन्
रिपोः सेनामध्ये विहरति स गर्जन् जलदवत् ॥४७अ॥

क्वचित् पुच्छे बद्ध्वा जयतु रघुवीरस्त्विति वदन्
रिपोर्वीरान् धीरो गगनतलगाः पातयति तान् ।
क्षणादस्मिन् कोणे खलु निमिषमात्रादपरतः
कपिर्युद्धे क्रुद्धः पवनतनयः कौतुकमयः ॥४७ब॥

लङ्केशस्य तु लक्ष्मणेन निहता वाणैर्भटा लक्षश-
स्तीक्ष्णैः किंशुकसन्निभाः कुसुमिता भान्ति क्षरच्छोणितैः ।
भूमौ केचन पातिता हनुमता केचिद् द्विधा दारिता
हस्तोत्पाटितबाहवः कतिपये क्षिप्ताश्च दूरे क्षणात् ॥४८अ॥

प्रभोर्वाणास्तीक्ष्णा दिशि दिशि विलोक्याः खररिपोः
कबन्धानां स्तोमाः समरभुवि धावन्ति शतशः ।

सुरेशो लोकेशा विधिहरिहराद्याः सुरगणा
विमानेष्वारूढा विततनयना वीक्षणपराः ॥४८॥

मृतानां देहेभ्योऽवहत रुधिरौघो नद इव
विशालो गेरूणां क्षितिधरशिखानिर्झरभवः ।
विशाला यस्यासन् निपतितगजा विस्तृततटा
हयाः कूले वृक्षा जलचरसमा राक्षसभटाः ॥४९॥

समुत्साहः प्रायः सुभटहृदयेष्वैधततमाम्
रणे पृष्ठं दत्वा कतिचन च धावन्ति विमुखाः ।
शृगालाः खादन्तो जठरभुजमांसानि जहृषुः
सुखात् काकाः कङ्का वटव इव कोलाहलपराः ॥४९॥

कृत्वा मुण्डकमण्डलून् तटगताऽसौ योगिनीनां गणः
स्नातस्तत्र तपस्विनीगणसमो बभ्राज योगे रतः ।
मांसान्यान्त्रविमिश्रितानि मिलितान् सक्तूनिवाखादति
भूतैर्भूतपतिः समं हसति वै नत्वा प्रपश्यन् हरिम् ॥५०॥

बाणा रामशरासनात् प्रचलितास्तीक्ष्णाः प्रविष्टास्तनौ
धीरस्तत्र दशाननो रणगतः पीडां न तां मन्यते ।
युद्धे शोणितविन्दवो रघुपतेर्देहे तथा वीक्षिताः
काचित् पुष्पलता यथा मरकतक्षोणीधरे पुष्पिता ॥५१॥

मायावी मेघनादः कुशलभटयुतो युद्धयते स्मातिधीरः
सौमित्रिर्युध्यमानो निशितशरहतो मूर्छितोऽभूत् क्षणाय ।
दृष्ट्वा धीरोऽप्यधीरो रघुपतिरभवद् भ्रातृचिन्ता न तस्य
सीताया नास्ति तद्वद् दशमुखसहजस्यास्ति चिन्ता यथास्य ॥५२॥

वासोऽरण्येऽद्य शत्रुर्दशमुखसदृशश्चन्द्रतुल्याननश्री-
वाली व्यापादितोऽसौ दशमुखसहजः स्थापितो भ्रातृराज्ये ।

भार्या सीतासमाना खलु समपहता मूर्छितो लक्ष्मणश्च
चिन्ता रामस्य दीर्घा स्वशरणपतितस्यास्य लङ्केशबन्धोः ॥५३॥

उत्पाद्याद्रिं विशालं वियति चलितवान्मारुतिर्वायुवेगात्
ख्यातं चित्तस्य वेगं विहगपतिजवं चावमत्य प्रवीरः ॥
औपम्यं नास्ति किञ्चित् प्रवदति तुलसी तस्य वेगस्य लोके
व्याप्तः सर्वत्र मन्ये स हि धरणिधरो यत्र दृष्टो जनेन ॥५४॥

आयातः कालनेमिः पथि मुनिसदृशो मारितः कूटवृत्तः
क्रोशैर्व्याप्तो महाद्रिर्विनिहतरिपुणोत्पाटितो मेरुतुल्यः ।
आनीतो वायुवेगाद् भरतकुशलतामानयामास वीरो
विक्रीतो भक्तहस्ते दशरथतनयो मानयामास सौख्यम् ॥५५॥

पित्रा दत्तं त्वरण्यं विहसितवदनोऽमानयत् तत्र शत्रु-
दृष्टो लङ्केशतुल्यो विजितसुरनरो यश्च सीतां जहार ।
हत्वा बालिं बलाद्यं सपदि कपिपतिं यः सुकण्ठं ररक्ष
नीतो लङ्केशबन्धुश्चरणशरणगः सिन्धुपारं गतश्च ॥५६अ॥

धीरो युद्धे प्रवृत्तो हरिहरविधयो यज्ज्व दृष्ट्वा विमुग्धाः
सौमित्रिर्मूर्च्छितोऽभूद् युधि रुधिरकणैर्यश्च जातो विवर्णः ।
एवं भूतेऽपि काले महति विहितवान् यस्त्रिलोकीं विशोकां
विश्वस्वामी स वीरो निगदति तुलसी राघवो नः शरण्यः ॥५६ब॥

हत्वा तं कुम्भकर्णं दशवदनशिरांस्यच्छिनद् भानुवंशा-
लङ्कारः स्वप्रतापादरिकुलकरकान्नाशयामास धीरः ।
दिव्यैर्वाद्यैश्च देवा निजसुखमतुलं दर्शयन्ति स्वतन्त्रा
भल्लूका वानरेन्द्रा जयति रघुपतिर्नृत्यमग्ना वदन्ति ॥५७॥

हत्वा सर्वान् क्षपाटान् दशमुखमवधीद् रामचन्द्रः सवंशं
देवाः सर्वेऽनुकूला रघुपतिमकिरन् नन्दनोद्यानपुष्पैः ।

गन्धर्वाः किन्नराद्या हरिहरविधयो दिग्गजा लोकपालाः
सर्वे रोमाञ्चिताङ्गाः स्मृतहरिचरिता हर्षमग्ना बभूवुः ॥५८अ॥

वैदेहीवामभागे सकलगुणनिधेः शोभते राघवस्य
दृष्ट्वा सर्वे विषादा विलयमुपगता बुद्धिमापुः प्रमोदाः ।
प्राप्ताज्ञा लोकपाला निजनिजभुवनं प्रस्थिता जातहर्षाः
कृत्वा सर्वान् कृतार्थान् गतहृदयभयान् प्रेषयामास रामः ॥५८ब॥

॥इति श्रीतुलसीकृतकवितावल्याः प्रेमनारायणद्विवेदिकृते संस्कृतपद्यानुवादे
लङ्काकाण्डं समाप्तम् ॥

अथोत्तरकाण्डम्

बाली येन हतः सुराः प्रमुदिता राज्ये सुकण्ठः कृतो
लङ्केशो निहतः क्षणात् तदनुजः सिंहासने स्थापितः ।
श्रुत्वा रामयशो ननन्द तुलसीदासोऽलसो मानसे
क्रूराः कातरपामराः कुतनया रामेण निर्वाहिताः ॥१॥

ब्रह्माधीतेऽत्र वेदं पशुपतिरुपयात्यस्य पूजां ग्रहीतुं
देवा दैत्याः स्वमूर्ध्ना सततपरवशा वीक्ष्य दूरान्ममन्ति ॥
एवंभाग्यो विनष्टः खलु दशवदनः कोविदैर्यः प्रशस्यो
रामे वामे च सर्वा इह तनुजनुषां सम्पदो यान्ति वामाः ॥२॥

यस्याचार त् सशोकाः क्षितिसुरमुनयो योऽच्छिनत् स्वर्गलोकं
पत्नी सीता हताभूत् तदपि रघुपतिर्नादधे यश्च कोपम् ।
भृत्यस्नेहात् क्षमां स्वां सुविशदहृदयः सोऽत्यजद् रावणं च
तावन्नाहन् न यावच्चरणनिपतितस्ताडितोऽभूत् स्वबन्धुः ॥३॥

सुग्रीवं पतितं च शोकालधावुन्मज्जयामास यो
यश्चक्रे च विभीषणं निशिचरं देवेन्द्रतुल्यं क्षणात् ।

नामोच्चारणमात्रतश्च तुलसीदासस्तथाङ्गीकृत-
स्तस्मान्नार्तिहरोऽस्ति रामसदृशः कश्चिच्च लोकत्रये ॥४॥

भल्लूकाः कपयश्च येन सुहृदः संपालिता बालवत्
लङ्कायां च विभीषणोऽसुरपतेः सिंहासने स्थापितः ।
संसारे शरणागतस्य मतिमान् कोन्योऽभवत् पालकः
पापा येन कुजातयः कुतनयाः पूज्याः कृता भूतले ॥५॥

त्यक्ता सीतासमा स्त्री हुतवहकलुषं या च दग्धं क्षमासीत्
संत्यक्तो लक्ष्मणोऽसौ पुरजनसविधे धार्मिकेष्वग्रगण्यः ।
कीशानां राक्षसाणां न मनसि कृतवान् पापवृत्तं न दोषा-
ञ्छ्रीरामो वै स्वभावाच्चरणशरणं सर्वदा रक्षतीशः ॥६॥

भक्तानां नापराधान् गणयति भगवान् मानसे रामचन्द्रो
गृद्धो वेश्या गजेन्द्रः खलु पतिततमोऽजामिलोऽन्येऽपि लोके !
प्रापुर्धामैकनाम्ना यदिह मुनिगणा योगिनो नाप्नुवन्ति
तस्मात् सेव्यो हि रामो रघुपतिरमलोऽनाथनाथोऽनुकूलः ॥७॥

श्रुत्वा प्रह्लादवाचं धृतनृहरितनुः स्तम्भतः प्रादुरासी-
न्नक्रग्रस्तो गजेन्द्रो हृदसलिलगतो रक्षितश्चाविलम्बात् ।
त्राता वस्त्रापहाराद् द्रुपदनृपसुता कौरवाणां सभायां
तस्मात् सेवस्व रामं सुजनसुखकरं शोकनाशाय नित्यम् ॥८॥

द्रौपद्यै दत्तवासा जनशुचमहरत् केशवः कौरवेषु
प्रह्लादो निर्विषादो गजपतिरभवद् रक्षितो नक्रवक्त्रात् ।
उक्तो यो दीनबन्धुर्व्रतमवति निजं सर्वदा दानशीलः
सर्वान् त्यक्त्वावलम्बान् भजत रघुपतिं मानवा ज्ञानशीलाः ॥९॥

कैवर्तं सुहृदं चकार भगवानुद्धृत्य पत्नीं मुनेः
प्राप्तौ धाम विहंगमश्च शबरी राज्यं कपिलर्ब्धवान् ।

साम्राज्यं च विभीषणो दशमुखाद् भीतः समृद्धिं क्षणात्
तस्मात् त्वं करुणानिधिं भज सखे सीतापतिं राघवम् ॥१०॥

शोकं यो जनकरस्य कौशिकमुनेः पत्न्या मुनेश्चाहरद्
लोकास्तस्य दशाननस्य च कथां जानन्त्यथो वालिनः ।
एवं दिव्यगुणं प्रभुं रघुपतिं शंसन्ति यं शत्रव-
स्तं सेवस्व कृपाम्बुधिं गुणनिधिं छायाकरं मूर्धनि ॥११॥

यः क्रीतः प्रभुणा जनः स सुभगः क्रीणाति सोऽन्यं जनं
पाताले च रसातले भुवि तथा क्रूराननन्ताञ्जनान् ।
को सेवेत वृथाफलान् कृतमतिस्त्याज्या हि ते सर्वथा
धूलिं मेरुसमं करोति भगवान् सेव्यः स मे राघवः ॥१२॥

कैवर्ताः कपयः खगा निशिचरास्त्वां प्राप्य सौख्यं गता
ये दीना मलिनाधमा हि शरणं प्राप्तास्त्वया स्वीकृताः ।
दासोऽस्मीत्युररीकृतो हि तुलसीदासोऽधनः कूटकृत्
को वान्योऽस्ति कृपापरो रघुपते स्वामी क्षमस्त्वादृशः ॥१३॥

सुग्रीवं निबलं चकार सुहृदं हत्वा बलाढ्यं कपिं
स्वीचक्रे च विभीषणं निशिचरं भ्रातृघ्नदोषान्वितम् ।
वामं स्वीकृतवान् स मां रघुपतिर्नाम्ना प्रसन्नः सुधी-
मानं भक्तजनस्य रक्षति सदा तस्मात् प्रसन्नं मनः ॥१४॥

रूपाब्धिः शीलसिन्धुर्गुणसलिलनिधिर्दीनबन्धुर्दयावान्
ज्ञानी शूरो बलाढ्यो वनबदरफलान्यभ्यजक्षच्छर्बयाः ।
श्राद्धं गृद्धस्य चक्रे पथि मुनिदयितां दीर्घशापान्मुमोच
कैवर्तान् भिल्लजातीनतिसरलमतिर्मानयामास भूरि ॥१५॥

रामस्य नाम कुमतिं सुमतिं करोति
घूकैः समा अपि भवन्ति मरालतुल्याः ।
मुक्ता शिला निशिचराः कपयोऽथ भिल्लाः
को वास्ति रामसदृशो नितरां दयालुः ॥१६॥

भल्लूकानथ वानरान् सुखयितुं देवा न केचित् क्षमा
निर्वीर्यं च विभीषणं पविसमं कर्तुं क्षमो राघवाः ।
दुर्वृत्ताश्च खलाश्च नामजपनात् पापाद् विमुक्ता अहो
कोऽन्यो रामसमः प्रभुः क्षमयितुं दोषान् जनानामिह ॥१७॥

उक्त्वा नाम सुतस्य पापजलधेः पारंगतोऽजामिलः
क्षुद्रा नीचकुलाः किरातवनिता लीना स्वरूपे तव ।
ज्ञात्वा त्वत्प्रकृतिं गतोऽस्मि शरणं चित्ते प्रतीतिर्मम
दीने त्वं दयसे प्रभो मम कृते युष्मद्विलम्बः कथम् ॥१८॥

नत्वा त्वां शवरीकिरातकपयो दैत्याश्च पाश्वे स्थिता
आत्मानं त्वृणवन्तमेव मनुषे श्रीमारुतेः सेवया ।
कस्तूर्या मिलिता मृदा बहुगुणा मूल्याधिका जायते
नाम्ना ते बहुमानितोऽस्मि न पृथक् जानीहि मां राघव ॥१९॥

संसर्गेण शिलाथ कौशिकमुनी राजा धनुर्भङ्गतो
भिल्लस्त्री पशुपक्षिदैत्यमनुजाः प्राप्ता महत्त्वं प्रभोः ।
वीरः सर्वकलानिधिर्गुणनिधिर्गुणां शरण्योऽसि च
दृष्ट्वा ते करुणानिधे विधिलिपिर्मिथ्या क्षणाज्जायते ॥२०॥

पापान्मुक्तिः शिलायाः खगगुहमिलनं भिल्लिनीगेहयानं
सुग्रीवस्य प्रशंसा त्वथ दनुजपतेः संस्तुतिर्बान्धवाग्रे ।
सर्वं चैतत् सभायां रघुपतिसदृशः सक्षमः कोऽस्ति लोके
हर्तुं दुःखानि दोषान् हृदयमलिनतां निर्धनत्वं च सर्वम् ॥२१॥

सुग्रीवं बालिपुत्रं दशमुखसहजं भिल्लभार्या जटायुं
कृत्वा मित्रं च दूतं सचिवमथ जलैस्तोषयामास तौ द्वौ ।
गीर्वाणा लोकपालाः कति कति न भवन्त्यत्र मान्या महान्तो
दुःखेष्वेकः सहायो भवति रघुपतिर्हन्त सेव्यः स एव ॥२२॥

भूपाला लोकपाला अवनिपपतयः सन्त्यनेके पृथिव्यां
सर्वे वाञ्छन्ति सेवां निजहितकुशला निर्बलान्नाद्रियन्ते ।
रामः सौम्यस्वभावादकुरुत भवने वानरान् रक्षपालान्
आकार्याकार्यं सर्वान् स्मितमितवचनो मानयामास भूयः ॥२३॥

भूपाः कूपैः समाना ददति गुणवते काञ्चनं वा जलं वा
देवाः पूजानुरूपं ददति खलु फलं स्वार्थिनस्तद्वदन्ये ।
गृद्धं तातं स्वमित्रं कपिपतिमकरोन्निश्छलः शुद्धचेता
निःस्वार्थो निर्बलेभ्यो दशरथतनयो निर्गुणेभ्यो ददाति ॥२४॥

दुःखं दारिद्र्यदोषं हरति रघुपतिर्याचकस्याविलम्बं
हित्वा तन्नाम पुण्यं सुरतरुसदृशं बर्बुरं सेवसे किम् ।
गत्वा गत्वातिदूरं कुपितनरपतीन् याचसे बद्धहस्तो
याचेऽहं लोकनाथं चरणानिपतितः केवलं रामचन्द्रम् ॥२५॥

यस्या वीक्षणतो नरा नृपतयो देवा विशोका हि सा
त्यक्त्वा चञ्चलतां निजां स्थिरमतिर्लक्ष्मीश्च यं सेवते ।
तस्य त्वं प्रथितो जनो लघुसुखं याचन्न वै लज्जसे
सा जिह्वा मम चञ्चला ज्वलतु वै यान्यं जनं याचते ॥२६॥

लीलां पश्य परस्य येन मिलितैर्देहः कृतः पञ्चभि-
र्भक्तान् किं न स पालयिष्यति जगत् सर्वं च यो रक्षति ।
कोऽन्यो रामसमोऽस्ति यस्य गृहिणी लक्ष्मीः सदा किङ्करी
रामो यस्य जगत्पतिर्गतिरसावन्यं च कं वीक्षताम् ॥२७॥

नान्यं याच नु याचकाः खलु जना याचस्व रामं च यं
याचित्वा तव याचकत्वपरता नश्येद् यया ज्वालितः ।
भाग्यं पश्य विभीषणस्य परमं पुण्यं तथा मारुतेः
श्रीरामं करुणाकरं भज सखे दारिद्र्यदावानलम् ॥२८॥

कर्णाभ्यां शृणु मे वचो रघुपते रम्यान् गुणान् गाय रे
रूपं ध्याय धनुर्धरस्य हृदये सौख्याकरं सुन्दरम् ।
नित्यं नाम जपाथ पापशमनं सीतापतेः सादरं
दुःसङ्गं कुपथं जहीहि सुखदं सङ्गे सतां साधय ॥२९॥

पुत्रस्त्रीणां सखीनां परिजनसुहृदामस्ति सङ्गः कुसङ्गात्
त्यक्त्वा चैषां ममत्वं प्रभजत समतां सज्जनानां सभां च ।
देहोऽयं मानुषस्ते भवतु न हि वृथा तद् विधेयं विचार्य
दीनो न ब्रूह्यधीरः पलितशुनकवत् कोशलेशं भजस्व ॥३०॥

शेषे तारुण्यरात्रौ खलुं परदयिताप्रीतिपाशानुबद्धो
दुःखं रोगान् वियोगान् यमविकटभटान् वीक्षसे नानुरक्तः ।
भ्रान्तस्त्वं मोहरात्रावुषसि गतभयो याहि दूरं प्रयत्नाद्
वार्द्धक्ये प्राचि कालो दिनमणिरुदितः किं न जागर्सि मूढ ॥३१॥

यस्यां जातौ प्रयातो विषयसुखकृते कर्म नाना कृतं ते
पुत्रस्त्रीमातृताता विविधहितकरा येऽभवन् बाधकास्ते ।
भूत्वा त्वं रामदासो भज निजहृदये चातकस्येव धर्मं
रम्ये हंसस्य वेषे त्यज बकचरितं काकचेशं च निन्दाम् ॥३२॥

उत्पन्नो भारतेऽस्मिन् स्तुतमहति कुले सद्द्विजानां समाजे
हित्वा क्रोधं कुवाक्यं खरतपनमरुच्छीतवर्षं सहित्वा ।
रामं नेत्राभिरामं भज विहितहठो मेघजीवेन तुल्यः
क्षेत्रे न क्ष्वेडवीजं वप कनकहलैः कामधेन्वा वृथा त्वम् ॥३३॥

विज्ञः साधुशिरोमणिः स निपुणो धीरः शुचिः शीलवान्
आयान्त्यात्महिताय तं सुकृतिनं तीर्थानि सर्वाण्यपि ।
प्रेम्णां पात्रमसौ महान् गुणनिधिर्वच्यूर्ध्वबाहुद्वयो
निष्पापः करुणार्णवं भजति यो रामं स्थितस्तद्वशे ॥३४॥

मातासौ स पिता हितः स तनयो भ्राता तथा भामिनी
सोदर्यः स सखा गुरुः स विबुधः स्वामी तथा सेवकः ।
सोऽयं प्राणसमो मतः किमधिकं शंसामि निर्माय वै
यस्त्यक्त्वा धनगेहदेहममतां रामस्य जातो जनः ॥३५॥

रामो मे जनको जनिः प्रियसखा स्वामी सुतः सोदरो
रामस्यास्मि वदामि रामशपथाद् रामे रमे नापरे ।
यस्मिन् जीवति वा मृते रघुपतिस्त्वेको गतिः सर्वदा
सोऽयं जीवति वस्तुतस्तदितरे भ्राम्यन्ति जीवन्मृताः ॥३६॥

सीतारामसुरूपवारि सुखदं लोकाक्षिमीनाय वै
रम्या रामकथा सुखाय सुखदं नामाथ वीर्यप्रदम् ।
रामे चास्ति मतिर्गतिः स च हरी रामो बलं प्राणिना-
मस्माकं तु मते स जीवनफलं सर्वस्य लोकस्य च ॥३७॥

रामो दानिशिरोमणिः स विदितो वेदे पुराणे श्रुतो
याचित्वा सुरनागदानवरैर्लब्धं मनोवाञ्छितम् ।
श्रोतव्यं करुणानिधेऽद्य तुलसी ब्रूते निबद्धाञ्जलि-
र्यस्मिन् प्रेम न ते प्रभो स कुमतिलोके वृथा जीवति ॥३८॥

मिथ्या मिथ्याथ मिथ्या जगदिदमखिलं भूरि सन्तो वदन्ति
तत्प्राप्त्यै त्वं सतृष्णो भवसि च सहसे सङ्कटान् बाह्यदन्तः ।
रे रे ज्ञानाभिमानिन् त्वमसि मम मते पामरो बुद्धिहीनो
न ज्ञातो जानकीशो यदि विबुधपतिर्ज्ञातमस्मिन् त्वया किम् ॥३९॥

३९	कवितावलिः	३९
----	-----------	----

येषां स्नेहो न रामे जडपशुसदृशास्ते च शृङ्गादिहीनाः
 श्रेष्ठास्तेभ्यः शृगालाः श्वखरकिरिगणा ये न किञ्चिद् वदन्ति ।
 व्यर्थं तेषां च माता ह्यसहत कठिनां वेदनां गर्भभाराद्
 व्यर्थं वै जीवनं तज्ज्वलतु यदि न ते जानकीनाथदासाः ॥४०॥

मातङ्गास्तुरगा भटा अथ सुताः पश्यन्ति कान्तामुखं
 भूमिधर्मं तनुर्धनं सुरसुखं सर्वं च वीतोपमम् ।
 निःसारं च निरर्थकं च दिवसस्वप्नेन तुल्यं हि तत्
 संसारे बहुजीवनं ज्वलतु तद् यज्जानकीशं विना ॥४१॥

राज्ये शक्रसमो धने धनदवत् सर्वा विधेः सिद्धयो
 जातः पावकसोमसूर्यपवनैस्तुल्यो जगद्भूषणम् ।
 योगैरात्मजयी वशी जितमरुद् धीरः समाधौ यदि
 व्यर्थं तद् यदि राघवस्य न जनो जातोऽसि सीतापतेः ॥४२॥

रूपे कामःप्रतापे दिनमणिसदृशचन्द्रतुल्यश्च सौम्यो
 ब्रह्मैश्वर्ये महेन्द्रोऽखिलविषयसुखे चाथ सत्ये हरीन्दुः ।
 वक्ता व्यासेन तुल्यः शुक इव च मुनिर्लोमशो जीवने च
 जातश्चेत् किं कृतं ते यदि न रघुपतिं वेत्ति लोकाभिरामम् ॥४३॥

मातङ्गा द्वार्यनेके च्युतमदसलिला शृङ्खलाभिर्निबद्धा
 नानावर्णास्तुरङ्गा जितपवनजवाश्चञ्चलाः शोभमानाः ।
 अन्तश्चन्द्रानना स्त्री विलसति बहवो बाह्यतो राजराजा
 एवं जातस्तदा किं यदि न रघुपतेः पादपद्मानुसक्तः ॥४४॥

पञ्चाशच्छक्रराज्यं विधिकरलिखितं तत्र पुत्राः सुपुत्रा
 भार्या सर्वाङ्गरम्या रतिमदहरणा मञ्जुवाक् सुस्मितास्या ।
 सर्वा सम्पद् विशिष्टा मनसि विलसितं सिद्धयः साधयन्ति
 निःसारं जीवनं तद् यदि न रघुपतिं ज्ञातवान् भक्तिभावात् ॥४५॥

अत्रं येषां न लभ्यं स्वजठरभरणे यत्र वित्तं क्षुरप्रं
लब्ध्वा मेरोः सुवर्णं निजभवनभृतं नास्ति येषां च तोषः ।
दृष्ट्वा दारिद्र्यराज्यं विततमुभयथा स लोकाद् विरक्तो
जातो रामस्य दासस्तरणिकुलमणेर्दानिनोऽहं दयाब्धेः ॥४६॥

को दत्ते हरिणा हतं हरति को दत्तं दयासिन्धुना
कस्तं च्यावयितुं क्षमो नृहरिणा यः स्थापितः सत्पदे ।
कस्तं स्थापयितुं क्षमश्च हरिणा यश्च्यावितो दुर्भग-
स्तस्माद्भानिभयं न तेऽस्ति कृपया रामस्य सीतापतेः ॥४७॥

श्रान्ता व्यालाः कराला अनल उपहतो दन्तिदन्ता विनष्टा
योधाः कर्तव्यहीना विषमपि वितथं तत्क्षणे निष्प्रभावम् ।
प्रह्लादो निर्विषादो नरहरिकृपया निर्भयो वीक्षते च
श्रीरामो रक्षकश्चेत् क इतरमनुजः पामरो हन्तुमीशः ॥४८॥

कार्यं यत्कृपया न ते न विमुखे हानिः क्वचिद् दृश्यते
तेभ्यो बिभ्यतु ते भ्रमन्ति पशवो ये पुच्छशृङ्गैर्विना ।
येषां रामसमः क्षमो रघुपतिर्नाथः स तुष्टोऽल्पत-
स्तेषां का भवभावना भवतु ते तुष्यन्ति ते स्वात्मनि ॥४९॥

वायौ वारिणि भूधरेऽथ विपिने व्याधौ विषे वैरिणि
माता यत्र पिता हितो न निकटे बन्धुः सुतः सङ्कटे ।
रामो रक्षति तत्र वै रघुपतिर्यत्सेवको मारुतिः
सर्वत्रैव सहायको मम हरिः सीतापतिः केवलः ॥५०॥

बद्ध्वा मां तु यमाज्ञया यमभटा यास्यन्ति दूरे यदा
माता तत्र पिता सखा न तनयाः सार्धं विपत्तौ तदा ।
तत्रार्तस्य वचः शृणोतु मम को दूतैः कृते भर्त्सने
रामो दाशरथिर्भविष्यति तदा बन्धाद् विमोक्षाय वै ॥५१॥

यत्रास्ते यमयातना यमभटा घोरा नदी भीतिदा
 दुष्पारा जलजन्तवो न तरणी नो कर्णधारः क्वचित् ।
 नो माता न पिता सखा च भविता यत्रावलम्बाय ते
 रामः स्थास्यति तत्र कोशलपतिः सद्यो ग्रहीतुं करम् ॥५२॥

स्वामी यत्र न वै सखा न वनिता तातो न माता तथा
 तत्र स्थास्यति राघवः क्षमयितुं वाक्कायचित्तैः न समम् ।
 कोऽन्यस्तत्र विना कृपाजलनिधिं नाशाय दुःखाम्बुधे-
 र्नूनं दुर्घटसङ्कटेषु दयया रामो जगद् रक्षति ॥५३॥

पूर्वं ये वरदाः सुरा विभवदा वैराय ते तत्परा
 रुष्टा स्वल्पतमात् त्यजन्ति कृपया स्वल्पेन तुष्यन्ति च ।
 नागेन्द्रस्य गतिं विचार्य सदयो वाञ्छामि वक्तुं हित-
 मार्तानां तु सहायकः कुसमये श्रीराघवः केवलम् ॥५४॥

योगे यागे विरागे यमनियमदयादानधर्मेषु लग्नः
 शम्भुं शक्रं गणेशं विबुधमुनिगणं सेवते जन्म जन्म ।
 शास्त्रं वेदं पुराणं पठति च सहते वह्नितापं कठोरं
 दुःखं हर्तुं समर्थो रघुकुलतिलकः केवलं किन्तु रामः ॥५५॥

पापी दारिद्र्यदीनो मलिनतमतनुर्जीर्णकन्था दधाति
 बालोऽयं भाग्यहीनो न हि विधिरलिखद्यस्य किञ्चिल्ललाटे ।
 इत्युक्तोऽहं मनुष्यै रघुपतिशरणं प्राप जानन्ति लोका
 एतत् सर्वं च शक्यं भवति च भजनाद् राघवस्यैव नाम्ना ॥५६॥

जातस्त्यक्तः पितृभ्यां न च विधिरलिखत् साधु किञ्चिल्ललाटे
 नीचो दृष्टोऽपमानादथ शुनकमुखाद् रोटिकाखण्डमैच्छम् ।
 श्रुत्वा रामस्य भावं क्षुधितजठरकः प्रार्थयं वारमेकं
 स्वार्थाय श्रेयसे वा दरमपि न चिरं सोऽकरोद् रामचन्द्रः ॥५७॥

हृत्वा पापं सतापं स हृदयमकरोच्छीतलं मे दयालु-
 र्हंसो जातो वक्रो यो रघुपतिकृपया तत् कथं वर्णयामि ।
 विश्वासश्चाधिको मे मनसि रघुपतेः सर्वतः प्रार्थये च
 यद्देहे जन्म भूयात् तव चरणयुगे निर्वहेत् प्रेम तत्र ॥५८॥

स्वेच्छो वायं सदोषः स खलु रघुपतेस्तच्च लोका वदन्ति
 तस्मात्तेऽभूल्लघुत्वं भवति मम यशस्तच्च सौख्याय मेऽभूत् ।
 सोढव्या हानिरेषा कथमपि भवता मां कुरुष्वार्थ योग्यं
 ध्यानं ते सौख्यदं मे विलसतु हृदये चापपाणेः सदैव ॥५९॥

आत्मानं खलु वेद्मि नाथ रचितः सम्बर्द्धितश्च त्वया
 श्रुत्वा नाम रटामि हन्त भवता संपाठितः कीरवत् ।
 वेदोक्तं वचनं जनो रघुपतेर्न क्षीयते वर्धितो
 नाम्ना ते खरवाहनोऽपि च बलान्नीत्वा गजे रोपितः ॥६०॥

धूलेः पर्वततोऽधिकोऽस्मि विहितो नाथेन वै गौरवाद्
 गायन् नामगुणान् भरामि जठरं नीचो गुणैः पूर्ववत् ।
 लज्जां रक्ष निजां विलोक्य खलु मां दूरान्न रुष्टो भव
 व्यालं नो जहि पालितं विषतरुं छिन्दन्ति संवर्ध्य के ॥६१॥

ज्ञानध्यानसमाधिवेदनियमैः शास्त्रैश्च हीनोऽस्मि वै
 नाहं योगविरागदानपरतां जानामि पापे रतः ।
 कामक्रोधविरोधमोहममता कोशोऽस्ति को मादृशो
 विश्वासस्त्वयि चैक एव हि महान् लोकैर्यदुक्तोऽस्मि ते ॥६२॥

दासस्ते कथितो वदामि च गुणान् खादामि दत्तं त्वया
 मां जानन्त्यभिमानिनं किल जना जानामि नान्यं प्रभुम् ।
 मन्ये नान्यमतं न वा निजमतं यद्वै त्वया स्वीकृतो
 वार्ता नो रचितां वदामि हृदये यद् विद्यते वच्मि तत् ॥६३॥

वाणीदोषयुता कृतिर्नहि शुभा दोषैः कलेः संभृतो
विक्रीणामि च नाम राघवजनो दूरे सतां सङ्गतेः ।
श्रेष्ठोऽहं कथितो जनैर्गुणयुतो नान्यच्च तत्कारणं
सम्मन्यः शुनको जनेषु नितरां स्नेहेन वै स्वामिनः ॥६४॥

स्वार्थः सर्वत्र दृष्टश्छलकपटयुतः श्रेयसो नास्ति चर्चा
सत्कृत्यं नास्ति भाग्ये न च लिखितमहो नो करिष्ये कृतं न ।
मिथ्या मिथ्या त्रिलोक्यां भवति रघुपतेर्नाम सत्यं गतिश्च
श्रेयो मे दीनबन्धो खलु तव कृपया नो विलम्बो विधेयः ॥६५॥

नो सिद्धिर्नो विरक्तिर्न च यजनरतिर्नैव दोषान्निवृत्ति-
श्चेतो राज्यादकार्यं महदभिलषितं जीर्णवासोऽप्यलभ्यम् ।
संप्राप्तं नाम रत्नं खलु विधिकृपया काकिनीमिच्छतो मे
सोऽहं श्रेष्ठोऽप्युभाभ्यां रजकशुनकवत् पूर्णकामः कृतोऽस्मि ॥६६॥

उच्चैश्चेतस्तरङ्गा रुचिरतिमहती जल्पको भाग्यहीनो
न स्वार्थो नो परार्थो न च जठरभृतिः सङ्कटे व्यापृतस्य ।
वृत्तिः सेवा न कृष्टिर्न च रुचिरकला नैव भिक्षां चरामि
निर्वाहो रामनाम्ना न किमपि सविधे श्राद्धदेयं पितृभ्यः ॥६७॥

निर्लज्जोऽनिष्टगेहं भुवि यदपकृतिं नास्पृशन् व्याधसिंहा
दोषाणामस्मि सिन्धुः कपटतरुवनं पापभूभारशेषः ।
रामो वक्रेऽनुकूलो मयि निरतिशयं यत् प्रशंसन्ति सन्तो
नामाकार्षीत् सदोषानपि च गुणमयान् साधुतुल्यान् महार्हान् ॥६८॥

युक्तो वाक्कायदोषैर्मनसि च मलिनो ज्ञातिकर्तव्यहीनो
हीनो भक्त्याथ भावैर्गुणसुमतिबलैश्चातिहीनश्च भाग्यैः ।
दीनानां नाम वीर्यं भवति च विजितो रामचन्द्रश्च येन
नामप्रीत्या प्रतीत्या स्वपिमि गतभयोऽहं च पादौ प्रसार्य ॥६९॥

क्रीतोऽहं जातमात्रः प्रबलरिपुसमैः क्रोधकामप्रलोभै-
स्तेषां सेवापरो वै रघुपतिभृतकोऽस्मीति भूयो वदामि ।
नो नाथस्यात्मनीनः कथमपि कृपया रामदासः प्रसिद्धो
भद्रं मे तत्कृपातो न खलु मम गुणैः प्राकृतैर्दोषपूर्णैः ॥७०॥

नो योगो नो विरागो जपनियमतपस्त्यागतीर्थानि नैव
न क्षुद्रो मत्समोऽभून्न भवति भविता किं क्षमेताथ नाथः ।
एवं दुष्टाः सरोषा न च खलु सुजनास्तत्र नाहं बिभेमि
सोऽहं नामप्रभावात् समधिकमपरैस्तोलितः पुण्यवद्भिः ॥७१॥

जातेर्ज्ञातेः कुजातेश्च कुजठरकृते मानवा याचिता मे
रामस्योक्तोऽपि पापं कृतमतिकपटाद्धन्त वाक्कायचित्तैः ।
ख्यातो नामप्रभावान्मुनिरिव च महान् मादृशः पापवृत्तो
मूढोऽहं भाग्यहीनो न च हरिचरणे मेऽनुरागः कदाचित् ॥७२॥

जाते पित्रोश्च तापो मयि सुखसमये याचकानां च वंशे
द्वारे द्वारे कणार्थं गत इव चतुरस्तत्र लब्धुं पदार्थान् ।
सोऽहं सुस्वामिदासो विधिमनसि शुचः कारणं क्षुद्रवृत्तो
धन्यो नामप्रभावस्तृणमपि गिरिवद्यश्च सद्यः करोति ॥७३॥

नाम्ना सद्यः प्रसन्नो भवति रघुपतिर्वेदशास्त्रोक्तमेतत्
कर्णे तन्नाम काश्यामुपदिशति शिवः साधनां नेक्षमाणः ।
नासीत् तक्रं सुलभ्यं शृणु सपदि पयः सारमश्नामि दृष्ट्वा
न्यायोऽभूद् रामराज्ये प्रचलति भवतश्चर्ममुद्रा च नाम्ना ॥७४॥

नाम्ना नश्यन्ति रोगा अथ जनविपदः सङ्कटं यान्ति शोका
वामो धातानुकूलस्तरति जलगतो भ्रान्त आप्नोति बोधम् ।
दुर्भाग्यं नाशमेति प्रभुचरणरतिर्भाग्यवृद्धिश्च न णां
दुर्मृत्युर्याति दूरं निजहृदि जपतां शत्रवश्चानुकूलाः ॥७५॥

अन्धो वृद्धोऽतिनीचः पुरपथि यवनः पातितः सूकरेण
कोपाद्धा हा हतोऽस्मीति मृतिमुपगतो हा हरामेति चोक्त्वा ।
सोऽयं नामप्रभावात् सपदि रघुपतेर्लोकमाप्तो विशोको
यो वै स्नेहेन नाम प्रजपति मनुजस्तन्महत्त्वं विशिष्टम् ॥७६॥

नाहं वाञ्छामि योगं जपनियमतपस्तीर्थयज्ञादिकं वा
पित्रोर्मित्रस्य बन्धोर्न च बलमधिकं नात्मनः कोऽपि शत्रुः ।
नाहं शोचामि लोकद्वयमपि न धनं देवसेवां न धाम
यत् स्यान्मे रामनाम्ना तदु शुभमखिलं स्वीकरोति स्वभावात् ॥७७॥

सूर्यं वाणीं गणेशं न सुरसुरपतीन् नो महेशं जपामि
विश्वासो रामनाम्नो भवसलिलनिधिं तर्तुकामस्य पूर्णः ।
सोऽहं नित्यं तवास्मीति विहितशपथस्तत् कुरुष्व्वात्मनीनं
न स्थानं मेऽस्ति लोके भवति च विमुखं जानकीनाथ किञ्चित् ॥७८॥

विक्रेया कामधेनुः कठिनकलियुगे क्रीयते रासभी च
अस्मिन् नामप्रतापाज्ज्वलति न हि तनुर्मामकीयं त्रितापैः ।
तेऽहं वाक्कायचित्तैरिति निजकृपया पालय स्नेहरीतिं
बन्धुर्निष्किञ्चनानां जयतु नरपती राघवो राजराजः ॥७९॥

स्वार्थान्नीत्या प्रपञ्चात् तव जन इति वै ख्यातवृत्तोऽस्मि लोके
निर्वाहो नाथनाम्ना मम भवति तथाग्रेऽपि नाथः सहायः ।
कालेऽस्मिन् कूटसारे छलकपटयुते रक्षको यः स चौरो
नाथो मे सावधानः कथयति तुलसी वीक्षते मां दयालुः ॥८०॥

दुर्भिक्षं दुरितं विपत् प्रतिदिनं दृष्टानि सौख्यानि न
पाखण्डी लभते बलात् सुकृतवान् पापी जनैः कथ्यते ।
आलस्यं मम सर्वदा रघुपतिः स्वामी शिशोर्मातृव-
न्निश्चिन्तश्च जपामि नाम न फलं शोचामि सीतापतेः ॥८१॥

मोहासक्तो विलज्जो श्रुतिनियमविरुद्धः परस्त्रीप्रसक्तः
कृत्वा स्वेच्छानुसारं न हि किमपि सहे तत्र किञ्चित् परोक्तम् ।
दुर्वृत्तोऽजामिलाद् वै कलियुगविवशश्छद्मपाखण्डवेष-
स्तत्राप्येको गुणो मे लघुजठरकृते नाम नित्यं जपामि ॥८२॥

क्लेशैः क्रोधैश्च कामैर्जगति तव वृथा रोदने जन्म नष्टं
रङ्का भूपा विरक्ता महति कलियुगे सर्व एव ज्वलामि ।
धावन्त्यन्थाः कबन्था इव नरपशवो दिग्विहीना दुरन्ता
रामस्नेहे समाधौ जपति रसनया नाम जागर्ति कश्चित् ॥८३॥

धर्मा वर्णाश्रमाणामिव भयचकिताः प्रस्थिताः क्वापि कोणे
नष्टं कर्माथ बोधो मनसि च विषया नो विरक्तिर्न भक्तिः ।
भक्त्योगोपदेशा न हि मनसि धृताः सन्ति वेदाश्छलार्थं
तस्माद् वाक्कायचित्तैः प्रभुचरणगतो रामनामाश्रयेऽहम् ॥८४॥

त्यक्त्वा वेदं पुराणं सुपथविचलिताः पापमार्गे प्रयासाः
सर्वे दुष्टा नृपाला युगमतिकठिनं राजलोकाश्च धूर्ताः ।
दारिद्र्यैर्दुःखदोषैरखिलमपि जगच्चास्ति धर्माद् विहीनं
भुक्त्यै मुक्त्यै प्रकृष्टं जगति कलियुगे केवलं रामनाम ॥८५॥

नानातीर्थैस्तपोभिर्भवजनितविपन्न प्रणाशं प्रयाति
विज्ञानं वा विरक्तिः सकलमपि मृषा विस्तृतं भ्रान्तिजालम् ।
मायावी कुक्षिपूत्यै रचयति विविधं कौतुकं वञ्चनार्थं
लोके नित्यं सुखार्थं जप जप जप रे जिह्वया रामनाम ॥८६॥

दानं कर्म दया मखा भुवि धनैर्लोके दमो दुर्गम-
स्तीर्थैर्योगतपोविरागनियमैर्दार्ढ्यं न चित्ते क्वचित् ।
आलम्बः खलु मानसे कलियुगे रामः कृपालुः परः
सर्वे संप्रति संयमादिरहिता नामैव पूर्णं बलम् ॥८७॥

लब्धा मोहसरित्तरी नरतनुः कार्यं न किञ्चित् कृतं ।
 नोक्ता रामकथा प्रिया ध्रुवकथा प्रह्लादवार्ता न च ।
 देही जंजरतां गतो न विषया दूरं गता मानसात्
 तस्मान्नाम समाश्रयच्च तुलसी रामस्य सीतापतेः ॥८८॥

बाल्मीकिः प्रजपन् मरेति कृतवान् स्वं जीवनं सार्थकं
 नाम्नाऽजामिलकुञ्जरेन्द्रगणिकाः पापाब्धिपारं गताः ।
 नाम्ना पाण्डुवधूश्च संसदि गता दुःशासनाद् रक्षिता
 नाम्नि प्रत्ययतो जनस्य नितरां श्रेयः समुत्पद्यते ॥८९॥

नाम्नाजामिलवारणौ च गणिका तीर्त्वा जगद्धारिधिं
 प्रह्लादो भवशोकसिन्धुमृतरन्नाम्ना च सीतापतेः ।
 लोको घोरकलेर्मुखे निपतितो नामानुरागं विना
 यस्यान्तःकरणे च नाम रुचिरं तं पाति नित्यं हरिः ॥९०॥

उत्पन्नो यत्र जीवो ज्वलति हि सततं मोहितस्तत्र तापैः
 नास्मिन् कस्यापि दोषो भजति निजकृतं कर्मपाशे क्व सौख्यम् ।
 सौख्यं वै रामनाम्ना तदपि न हृदये जिह्वया तज्जपामि
 नो कुर्वे नो करिष्ये न किमपि विहितं केवलं मृत्युरग्रे ॥९१॥

न स्थानं जीवनार्थं न च मम वसतिः स्वर्गलोके न मार्गः
 क्वास्ते मे याम्यपाशः क्व खलु मम भटा नाम नित्यं जपामि ।
 दासस्ते सर्वथाहं खलु तव शपथस्त्वां श्रये नाथनाथ
 ग्रामे व्याधादिकानां प्रविहित उटजे देहि वासं सुखाय ॥९२॥

योगः कोऽजामिलस्य क्व नु खलु गणिकाऽपालयत्प्रेम बुद्धौ
 व्याधे का साधुतासीद् बंधु दुरितभरे सर्वदा सापराधे ।
 निर्हेतोर्दीनबन्धोरतिशयकरुणा नामहेतुश्च तत्र
 नो रुष्टोऽभूः प्रसन्नो भव मयि सदयः केवलं त्वां प्रपन्नः ॥९३॥

48	कवितावलिः	४८
----	-----------	----

कामासक्ता मदान्धा न हि मनसि विचार्याचरन्तीह लोके
याचिष्ये नात्र दीनानिति मनसि दृढः साभिमानो ब्रवीमि ।
भाषे सत्यं न मिथ्या वससि हृदि तवाहं च चित्ते वसामि
सोऽहं नित्यं तवाहं तव मनसि सदा संशयो नात्र कश्चित् ॥९४॥

देवा दैत्या अहीशा नरपतिमुनयस्तापसा ये च सिद्धा
याचन्ते दीनवत् ते जगति रघुपते भासि दानी त्वमेव ।
एवं भूतोऽपि देवो ह्यभिलषसि सदा भिल्लभार्याफलानि
दीनानां रक्षकस्त्वं भवसि सुविदितो रक्ष मां दीनबन्धो ॥९५॥

भृत्याः स्तेनाश्च वैश्याः श्रमिककृषिकरा भिक्षुकाश्चारणाश्च
भूध्रेऽरण्ये समुद्रे निजजठरकृते व्याधधर्मा भ्रमन्ति ।
धर्माधर्मौ न दृष्ट्वा विदधन्ति विषमं कर्म नित्यं शुभं वा
मेघश्यामो हि रामो जठरजवडवाग्निप्रशान्त्यै समर्थः ॥९६॥

नो वाणिज्यं न भिक्षा न च कृषककृषिर्भृत्यसेवा न लभ्या
किं कुर्मो वृत्तिहीना इति कथनपरा मानवाः संभ्रमन्ति ।
लोके वेदे पुराणे श्रुतमतिविषमे त्वं सहायोऽसि काले
दृष्ट्वा दारिद्र्यदैत्यैरवनिमवनतां प्रार्थये राघवं त्वाम् ॥९७॥

नित्यं सदगुणरूपयौवनयशोदर्पज्वरैः पीडितो
विद्यां प्राप्य च राज्यकार्यकुपथे गच्छंश्च भोगे रतः ।
शैलं भस्म करोति भस्म च गिरिं यस्तं न चेद् वीक्षसे
दोषं कस्य वदाम्यहं कलियुगे सीतापते पाहि माम् ॥९८॥

वर्बूरस्य वनं प्रसिञ्चति जनः कल्पद्रुमं कृन्तति
जग्ध्वा लेढि करौ विनिन्दति हरिश्चन्द्रं दधीचिं तथा ।
दुर्भाग्यः सुभगं हरिं हसति वै शम्भुं च पापी स्वयं
सिन्धुं पूरयितुं चिनोति पतितान् दंशस्य पक्षान् खलः ॥९९॥

हन्तुं वाञ्छसि यं कले क्षितिपते तं रक्षितुं कः क्षमो
निर्दोषोऽस्यबलोऽस्मि यस्य च जगद् यस्यासि तस्यास्म्यहम् ।
कामक्रोधखलान् ददन् प्रकुपितः कस्त्वं विरुद्धो मम
रामस्यास्मि स वेत्ति रक्षति शुनो जग्राह पक्षं च यः ॥१००॥

किं वा तेऽपकृतं मया खलु कले दुर्दान्त सत्यं वद
कामक्रोधविमोहलोभममताजालं त्वयाविष्कृतम् ।
अद्य त्वं जननायकोऽसि जगतः सान्द्रा प्रतिज्ञा च मे
याचिष्ये न जनं विना रघुपतिं किञ्चिद् विपत्तावपि ॥१०१॥

गङ्गावारि पिबामि नाम च हरेर्गायामि वारद्वयं
नो वाञ्छामि ददामि नो न च मुखं द्रक्ष्यामि ते भो खल ।
वक्रश्चेत् परितापमेष्यसि कले त्वत्तो न किञ्चिद् भयं
विप्रं चोद्धमतिस्म पन्नगरिपुर्भीत्या यथा त्वं तथा ॥१०२॥

हित्वा हंसशिशुं प्रपालयति वै घूकस्य शावं खलो
दग्ध्वा धान्यमसौ मरुस्थलकृते बीजानि गृह्णाति च ।
विद्याबुद्धियुतोऽपि कृन्ततिमाम् यूपाय कल्पदुम-
माचारा मतयो हताः कलियुगे द्रष्टुं न मूढः क्षमः ॥१०३॥

कार्यं किं पठनाच्च किं न हि जनो जानाति वेदे च किं
नो जानाति च रामनाम सुखदं स्वार्थाय मोक्षाय च ।
तर्काश्चैव विवर्ध्य सीदति जनानन्यांश्च संपीडयन्
नूनं वेदपुराणशास्त्रपठनं दुष्काष्ठसंच्छेदनम् ॥१०४॥

वेदे शास्त्रे पुराणे मुनिजनकथिताः सन्ति मार्गा अनेके
स्वात्मानं सिद्धमेके प्रवचनपटवः केचिदीशं वदन्ति ।
नष्टा धर्मा युगेऽस्मिन् जपयमनियमा दुद्रुवुः क्वापि दिक्षु
नाहं शोचामि किञ्चिद् रघुपतिवशगः क्रीतदासोऽनुकूलः ॥१०५॥

50	कवितावलि:	५०
----	-----------	----

धूर्तं ब्रूहवधूतमेवमथवा भूपं कुविन्दं तु वा
नोद्वोढुं दुहिता न चास्ति तनयो भेदो न जातेर्मम ।
यद् यस्मै खलु रोचतां वदतु तद् रामस्य दासोऽस्म्यहं
भिक्षामद्वि शये सुखं सुरगृहे नेच्छामि यच्छामि च ॥१०६॥

जातिं नेच्छामि जात्या किमिह मम हितं को हितः कस्य चाहं
लोकोऽयं चापरो वा रघुपतिसविधे संश्रये तस्य नाम ।
नायं जानाति लोको भवति खलु निजस्वामिगोत्रो हि दासः
साधुर्वाचास्म्यसाधू रघुपतिभृतको द्वारगः कस्य गेहे ॥१०७॥

कश्चिन्मां वक्ति धूर्तं बहुकपटयुतं रामभक्तं च कश्चित्
साधुर्ब्रूतेऽतिसाधुं छलदुरितयुता दुर्जनं मां वदन्ति ।
नाहं वाञ्छामि किञ्चिन्न किमपि कथये सर्वमन्तः सहे च
सर्वं मे रामहस्ते शुभमशुभमहो रामभक्तिः सुखाय ॥१०८॥

कामक्रोधविमोहशत्रुभयतो जागर्ति योगी यति-
भूपा जाग्रति राज्यकार्यनिरताः शत्रोर्भयान्मन्त्रिभिः ।
विद्याभ्यासरताश्च जाग्रति बुधा लुब्धा धनार्थं सदा
भोगे जाग्रति भोगिनः परवशा रोगैस्तथा रोगिणः ॥१०९अ॥

केचिज्जाग्रति शोकेन वियोगेन च केचन ।
सुखेन तुलसी शेते राममेकं समाश्रितः ॥१०९ब॥

माता तातः सुबन्धुर्गुरुसुजनहिताः स्वामिभृत्याः सहाया
देशः कोशः स्वधर्मः प्रियजनसुहृदो ज्ञातयः कर्म वित्तम् ।
सर्वः स्वार्थः समोक्षः कृतिमतिगतयः सर्व एवास्ति रामे
रामात् स्नेहादि सर्वं भवति सुखकरं मर्त्यलोके परे वा ॥११०॥

भक्तानां सुखदायकोऽसि नृपते हे राम हे सुन्दर
रम्यः कञ्जविलोचनोऽसि करुणासिन्धो जगत्पालक ।

५१	कवितावलिः	51
----	-----------	----

आर्तानां सुखदः सदाशरणदः पापापहारिन् प्रभो
स्वात्मानं च समर्पयामि चरणे भीतः कलेः पालय ॥१११॥

मारीचस्य सुबाहोश्च ताडकायास्तथैव च ।
प्राणापहरणे दक्ष शिलातारणकारण ॥
जय हे करुणासिन्धो मुनियज्ञस्य रक्षक ।
खण्डितेश्वरकोदण्ड नृपाणां दर्पहारक ॥
भार्गवदर्पसंहारिन् दिनेशकुलमण्डन ।
सुषमासुखपाथोधे मिथिलाजनसौख्यद ॥
जय देव सुरश्रेष्ठ जय सीतापते जय ।
जय हे नयनानन्द प्रभो दाशरथे जय ॥११२॥

जय हे सच्चिदानन्द जयन्तमदखण्डन ।
विराधसूदने दक्ष सुराणां भयभञ्जन ।
सूर्पणखारूपहरण रघुवंशविभूषण ।
चतुर्दश सहस्राणां राक्षसाणां विनायक ।
जय हे दण्डकारण्यभूमिपावनकारण ।
जय हे जानकीनाथ भक्तसंशयनाशन ॥११३॥

जय रामकबन्धारे मायाहरिणमन्थन ।
गृद्धस्योद्धरणे दक्ष शबरीमोक्षदायक ।
जय बालिवधे दक्ष सुग्रीवहितकारण ।
सीतावियोगसंतप्त सिन्धुसेतुनिबन्धन ।
जय हे करुणासिन्धो विभीषणसुखप्रद ।
जय हे जानकीनाथ जय सर्वाभयप्रद ॥११४॥

सुमेरुपर्वतक्षेत्रे बीजं चिन्तामणेर्यदि ।
कामधेनुसुधातुल्यदुग्धसिक्तं पुनः पुनः ।

तीर्थराजाङ्कुरो रम्यो यक्षशेण सुरक्षितः ।
 सुमरकतपत्राणि मञ्जर्यः कमलासमाः ।
 कल्पवृक्षः प्रकृत्यासौ सुखं वर्षतु मङ्गलम् ।
 तथापि जायते किं वै रघुवीरकरोपमः ॥११५॥

वीरो नश्यतु शक्तिमानपि रणाद् यो याति दूरे भयाद्
 योगी नश्यतु योगवित् स विषयान् त्यक्तुं समर्थो न यः ।
 दानं यो न ददाति नश्यतु धनी धर्मं विना चाधनो
 विद्वान् नश्यतु पण्डितो न कुरुते सत्कर्म यो मोहतः ॥११६॥

क्रोधात् को नहि दह्यते स्म हृदये दासो न कामस्य को
 लोभः कं न बबन्ध दीर्घनिगडे त्रासाय लोकस्य च ।
 नारीलोचनतीक्ष्णबाणनिहतः सौख्येन शेते स्म को
 जात्यन्धो न हि कोऽत्र लोचनयुतः संप्राप्य लक्ष्मीं नरः ॥११७॥

नारीभ्रूधनुरात्तनेत्रविशिखैर्विद्धा न ये ज्ञानिनो
 मानात् कोपकृशानुमध्यघटवत् तप्ता न ये मानसे ।
 भूयो लोभनटस्य वानरनिभा लोकेन ये नर्तिताः
 सर्वे ते किल साधवो रघुपतेर्भक्ताश्च सर्वोत्तमाः ॥११८॥

वेषो रम्यः स्मितास्यादमृतमिव वचो वित्तगेहादिचिन्ता
 कृत्वानेकानुपायान् निजतनुभरणं रामनाम्नो जपश्च ।
 वाण्यां भक्तिप्रवाहो मनसि च विषयाः क्रोधकन्दर्पलोभा
 रोषेर्ध्यारागपूर्णा जगति च बहवो मत्समा भक्तिकामाः ॥११९॥

श्वस्तारुण्यं धनं श्वो रिपुसमरजयः श्वश्च पृथ्वी समग्रा
 श्वः कार्याणां च सिद्धिर्नरपतिमिलनं मेरुभारश्च मूर्ध्नि ।
 एवं नश्यन्ति नष्टा विचलितमतयो नाशमेष्यन्ति चान्ये
 पश्यञ्छृण्वन्न कश्चित् कथयति निपुणः कालकालोऽस्ति कल्ये ॥१२०॥

५३	कवितावलि:	53
----	-----------	----

लोके कश्चिन्न जातः क्वचिदपि कुमतिर्मत्समो निन्दितश्च
 रामो मां वेत्त्ययोग्यं रघुकुलतिलकः सप्रपञ्चोऽस्मि तद्वत् ।
 रामस्यास्मीति चोक्तो निजजठरकृते सोऽपि तत्स्वीकरोति
 दृष्ट्वा दृष्ट्वा निजाघं कठिनकलियुगे व्याकुलश्चिन्तयामि ॥१२१॥

भारं हर्तुं पृथिव्या अवतरति विभुर्धर्मसेतुर्नृदेहे
 नीतिं प्रीतिं प्रतीतिं श्रुतिकथितविधिं रक्षितुं तत्प्रतिज्ञा ।
 सुग्रीवस्याधमर्णो रघुपतिरिति चाकर्ण्य चित्ते ज्वलामि
 स्वात्मानं चार्पयामि प्रभुगृहभृतको जन्मतोऽहं प्रपाल्यः ॥१२२॥

नामग्राही प्रशंस्यो भवति भगवतः किन्तु निन्द्योऽस्मि लोके
 दृष्ट्वा वीक्षस्व किञ्चित् त्वभिलषति जनो रङ्गवत् स्नेहमाप्नुम् ।
 लज्जा ज्ञातुं स्वभावं कठिनकलियुगे जायतेऽन्तर्दयालोः
 सर्वे लोकाः समानास्त्वमसि जनवशस्त्वामतश्चिन्तयामि ॥१२३॥

तावल्लौल्यं च लोभो गृहधनधरणीलालसा वाग्विलासा-
 स्तावद् रोगाश्च भोगाः परिजनविरहास्ते क्षणाः कल्पतुल्याः ।
 तावद् दारिद्र्यदुःखं दहति तव तनुं द्रव्यदासोऽसि यावत्
 तावद् सर्वं च दुःखं न च मनसि सुखं रामदासो न यावत् ॥१२४॥

तावद् दीनोऽतिहीनो न च किमपि सुखं क्लेशपात्रं च लोके
 व्याप्तास्यो नग्नपादो भ्रमति परवशो हन्त तावत् क्षुधार्तः ।
 तावत् पात्रं दयायास्तृणकटशयनो जीर्णवासो दधाति
 श्रीरामं रामराजं भजति रसनया शङ्करेशं न यावत् ॥१२५॥

प्राणप्राणः सुरेशो नृपतिगणपतिर्भासि सर्वेश्वरेशो
 भूतेशः कालकालः सततमनुपमः कारणं कारणानाम् ।
 वेदानामप्यगम्यो निजजनसुगमः शीलसिन्धुर्दयालुः
 सर्वैश्वर्याधिनाथो बुधवचनपरः सर्वदा सावधानः ॥१२६॥

रामं यत्र दयानिधिं स्मरति यः स्नेहात् स तत्र स्थितः
 सद्यो याति महार्हतामतिलघुर्नामप्रतापाद्धरेः ।
 तद्भक्ता बहवः श्रुता भुवि न ये तापैस्त्रिभिः पीडिताः
 पाषाणात् परमेश्वरः समभवत् प्रह्लादभक्त्यार्चितः ॥१२७॥

दैत्येन्द्रः खड्गहस्तः कथयति तनयं कुत्र रामः स तेऽस्ति ?
 सर्वत्र स्तम्भमध्ये स भवति नितरां संशयः कोऽत्र तात ।
 प्रह्लादस्यानुरागात् स नरहरितनुः प्रादुरासीद् दयालु-
 स्तस्मात् कालात् प्रतीत्या पथि पथि मनुजा प्रस्तरं पूजयन्ति ॥१२८॥

नीरूपादपि रूपवान् बहुमतः श्रुत्वा निजं नाम यः
 स्नेहाद् धावति गृष्टिवद् द्रुतगतिर्दुग्धं स्रवन्ती स्तनात् ।
 यज्जानामि वदामि तत् खलु तथा वक्तुं तु नान्यं जनं
 पाषाणात् स समुदगतो न हृदयात् प्रह्लादभक्त्या प्रभुः ॥१२९॥

बालः कालबलीकृतः कपटिना तातेन पापेन वै
 काचिन्नात्र कृता त्रुटिर्बलवता घाताय पुत्रस्य च ।
 प्रह्लादाय सुधामयं विषमभूद् दत्तं बलात् सेवकैः
 सर्वं साधुजनाय रामकृपया श्रेयस्करं जायते ॥१३०॥

कंसोऽभूद् ब्रजवासिनामनुदितं दुःखाय दीर्घाधमो
 जाताः पाण्डुसुताः सुताः कुतनयो दुर्योधनो निस्त्रपः ।
 दुष्टा दुष्टतया हताः सुकृतिनः कृष्णेन संरक्षिताः
 सर्वं साधुजनाय रामकृपया श्रेयस्करं जायते ॥१३१॥

भूपा जाता प्रचण्डा भुवि विबुधगणा दुद्रुवुर्यद्भ्यार्ता
 नृणां देवासुराणां दशमुखमकरोत् पद्मजः पीडनार्थम् ।
 छत्रच्छायानिषण्णा रजसि विमिलिता धार्तराष्ट्रेण सार्धं
 लोके वेदे तथोक्तं भवति भगवते रोचते नाभिमानम् ॥१३२॥

श्यामस्नेहाद्यकाले नयनमिलनयोर्वर्जिताहं स्वसख्या
 रागाद् रोगो वियोगो भवति सखि तदा तर्जितासीन्मया सा ।
 सूच्यासीवी वियोगो मम तु तनुपटं सर्वतः कृन्ततीव
 नूनं श्यामं विना मे भ्रमर शृणु सखे जीवहर्तास्त्यनङ्गः ॥१३३॥

कुब्जा प्रेषयति स्म नः प्रति शठा योगाय दूतं द्विजं
 तद्वत् किं न करोतु सा खलु वृता कृष्णेन तेनैव या ।
 सासौ भाग्यवती प्रिया भगवतो जानातु किं वेदनां
 कुब्जाया विदधामि वेषमथवा कृष्णाय कुब्जा प्रिया ॥१३४॥

कुब्जाया दूत एष भ्रमर इह शठः प्रेषितो माधवेन
 ज्ञानी जिह्वां विनासौ पठति बहु खलो दुःखदस्तक्षणञ्च ।
 नीतिज्ञः प्रीतिहन्ता सुखरसबधिको देशकालानुगश्च
 सोढव्यं नात्र वाच्यं सपदि यदुपतेर्योगकालो वियोगे ॥१३५॥

सौमित्रे वायुसूनो सदय भरत हे सन्तु यूयं सहाया
 दीनोऽयं निर्बलोऽयं स्खलितमपि च यद् भ्रातरस्तद् विनेयम् ।
 माता मे स्वामिनी मे निजपदकमले दर्शनार्थे दधाति
 स्निग्धो रुष्टेऽपि रामो मयि मृदुहृदयः स प्रसन्नः स्वभावात् ॥१३६॥

रम्यो वैराग्यवेषो मनसि न विरती रागवानस्मि धूर्तः
 प्राणान् पुष्णामि मोहात्तरणिकुलमणेर्नाम विक्रीय नित्यम् ।
 ज्ञात्वा मां सापराधं खलु निजकृपया ब्रूहि मातर्ममायं
 स्वार्थो मोक्षश्च सार्धं सफलमुभयथा जीवनं सार्थकं मे ॥१३७॥

बाल्मीकिः स्खलनाद् मरेति च जपन् व्याधान्मुनीन्द्रोऽभवत्
 सीता यत्र गता सुतौ कुशलवौ जातौ च यत्राश्रमे ।
 स्पर्शात् पापहरा शुभा सुरनदी तीरे च सीतावटः
 सीतायाश्चरणाङ्किता च धरणी तत्रास्ति शोभावहा ॥१३८॥

सन्माणिक्यफलो हरिन्मणिदलो मन्ये जटाभिर्हरः
 शोभादयः सुखसम्पदां गृहमयं पुण्यस्य मेरुः शुभः ।
 भक्ताभीष्टफलप्रदः कलियुगे घोरे जनैः सेवितः
 पुण्यः कल्पतरुर्महान् सुरनदीतीरेऽस्ति सीतावटः ॥१३९॥

यत्रोवास विदेहजा सुरनदीपार्श्वे मुनेराश्रमे
 तत्रायं जपसिद्धिदः खलु वटः शम्भुश्च यस्मिन् सदा ।
 सभ्या यत्र वसन्ति साधुमुनयो वाग्भिर्हरन्तो मनो
 भक्तानां स च मोक्षदः सुरतरुर्मार्थकामप्रदः ॥१४०॥

यत्रारण्यं सुपुण्यं रुचिरखगमृगाः साधकाः साधुसिद्धाः
 सीतासौमित्रिसार्धं रघुपतिरवसद् यत्र नित्यं प्रमोदाः ।
 शीतं यन्निर्झराम्भो वहति शुभजला यत्र मन्दाकिनी च
 रामस्नेहाभिवाञ्छा यदि भज सततं चित्रकूटं पवित्रम् ॥१४१॥

ज्ञात्वा मोहवने कलेरघपलैः पीनान् प्रभुर्देहिनो
 वीरं लक्ष्मणमादिशद् गतभयान् कर्तुं मुनीन् गोद्विजान् ।
 हन्तुं पापिजनांश्च लक्ष्मणबलान्मन्दाकिनीकार्मुक-
 स्तत्तोयासिधरो गिरिर्मृगयुवत् तान् चित्रकूटं स्थितः ॥१४२॥

लङ्कावच्चित्रकूटो ज्वलति च परितो दाववह्निप्रसारात्
 तज्ज्वालाभिः प्रतप्ता निशिचरनिकरा दुद्रुवुर्वन्यजीवाः ।
 आसन् द्रष्टुं समर्थाः सकलकविगणा न स्ववाण्या प्रवक्तुं
 मन्येऽहं वायुसूनोर्हृदि जयपदकं शोभते रम्यकान्त्या ॥१४३॥

देवा ऊचुर्मिलित्वा चलत चलत रे तीर्थराजं प्रयागं
 दृष्ट्वा नश्यन्ति दोषा अपि विगतमलाः साधवः स्नान्ति भक्त्या ।
 पानीयं शुक्लनीलं मिलति च हृदयं जायते चोत्तरङ्गं
 मन्ये वत्सा विशुभ्रा हरितमिव तृणं देवधेनोश्चरन्ति ॥१४४॥

गङ्गां गन्तुं मनश्चेद् भवति तनुभृतामुद्धृताः कोटिवंशा
 दृष्ट्वा गीर्वाणनार्यो कृतगृहकलहा आस्थितो यानमिन्द्रः ।
 अर्चासज्जां विरञ्ची रचयति सुभगस्तन्महत्त्वं च जानन्
 दृष्ट्वा गङ्गातरङ्गान् भवनविरचनाऽरभ्यते विष्णुलोके ॥१४५॥

श्रुत्युक्तं ब्रह्म नित्यं गुणवचनपरं व्यापकं माययेशः
 कर्ता भर्ता प्रहर्ता भवति सुरनराणां पतिर्दीनबन्धुः ।
 सोऽयं प्राप्तो द्रवत्वं मुनिहरिगिरिशाणां च नाथः स एको
 विश्वासाद् देवगङ्गाजलमति विमलं किं न लोका भजन्ति ॥१४६॥

दृष्ट्वाभूवं मुरारिर्यदि खलु चरणस्पर्शणात् पापमेव
 शम्भुर्भूत्वा कदाचिच्छिरसि यदि दधे तर्हि दोषः समत्वे ।
 धृत्वा धृत्वा शरीरं जननि तव तटेऽहं निवत्स्यामि दासो
 नत्वा भागीरथि त्वां पुनरपि कथये येन मे स्यान्न दोषः ॥१४७॥

द्वारे द्वारेऽतिदीनो विचरति मलिनो लोलुपो वै क्षुधार्तः
 श्रुत्वा श्राद्धं विवाहं पटहडिमडिमं पृच्छति क्वास्ति तात ।
 नात्र प्राप्नोति नाम्भोऽभिलषितमधिकं लभ्यते स्तोकमेव
 तावद् दुःखं समन्ताद् द्रवति गिरिसुता नान्नपूर्णा च यावत् ॥१४८॥

भस्माङ्गं सङ्गहीनं मनसिजमथनं मूर्ध्नि गङ्गां दधानं
 क्ष्वेडाङ्गं चन्द्रभालं करधृतडमरुं शूलिनं मुण्डमालम् ।
 दिग्वस्त्रं व्यालमाल्यं त्रिपुरविदहनं सौख्यकन्दं त्रिनेत्रं
 ये सेवन्ते च तेभ्यो भवति स सुलभः शङ्करो देववन्द्यः ॥१४९॥

दिग्वासा भीमवेषः शिरसि सुरसरिच्चन्द्रकर्पूरगौरौ
 निष्कामश्चाभिरामो मदनमदहरस्त्र्यम्बकः पार्वतीशः ।
 शेषाभूषः पुरारिः सकलगुणपरः सच्चिदानन्दरूपः
 सर्वेशो रामभक्तो जयतु पशुपतिः सर्वजीवार्तिहर्ता ॥१५०॥

विश्वेशश्चाङ्गनाथो भवभयदमनो नाशकः संशयानां
दिग्वासा व्यालमाल्यो गरलनिगरणो भूतवेतालनाथः ।
योगीशो योगविज्ञो ह्यचरचरगतिः शुभ्रभस्माङ्गरागो
दोषैर्हीनः कपाली जयतु सुरवरो विश्वनाथः समर्थः ॥१५१॥

भस्माङ्गं चन्द्रमौलिं भवभयहरणं भूधरं भीमरूपं
चन्द्रादित्याग्निनेत्रं प्रणतभयहरं भूरिभोगं विषान्नम् ।
शान्तं दुर्योगनाशं मदनतनुहरं भावलभ्यं च भव्यं
तेजोवन्तं शिवं किं न भजसि मनसा लोककल्याणगेहम् ॥१५२॥

नग्नो भ्राम्यति याचकान् भणति यो मा भूरिशो याचत
रङ्गान् नाकपतीन् करोति मुदितो ये याचनायागताः ।
नाकानां रचने रतोऽस्मि न शिवः श्रान्तं च मां वीक्षते
ब्रह्मा वक्ति शिवामृजुस्तव पतिस्तं दानिनं बोधय ॥१५३॥

ईशानो गरलाहिपावकधरस्तापत्रयाद् रक्षति
भूतप्रेतसखा भवो भवभयं दूरं करोति क्षणात् ।
स्मृत्वा रङ्गशिरोमणिं पशुपतिं रङ्गाः कुबेरा इव
नगनाग्रे खलु याचका अगणिता धत्तूरवृक्षोऽङ्गणे ॥१५४॥

गङ्गा मूर्धनि गेहिनी च वरदा वृद्धो वृषो वाहनं
धत्तूरं चितिभस्म पीठसविधे वासः श्मशाने सदा ।
पार्श्वे वै विजयापलाशपरिधिर्व्याली कपाली च यः
सोऽयं रङ्गशिरोमणिः प्रकुरुते दृष्ट्या क्षणाल्लोकपान् ॥१५५॥

अर्थान् यश्चतुरो ददाति वरदो लोकत्रयं पाति यो
नित्यं सर्वहितः स्वभावसरलो भक्तिप्रियः स्वस्तिदः ।
हित्वा तं मनुजो मनोरथवशस्तृष्णां न हातुं क्षमः
को लाभः खलु साधनैर्बहुविधैर्नाराधितश्चेच्छिवः ॥१५६॥

लोकान् प्रज्वलितान् विलोक्य सदयस्तीव्रं विषं सोऽग्रहीत्
पीत्वाभूद् विषभूषणः स करुणापाथोनिधिः शीलवान् ।
भाग्यं नास्ति शुभं ममेति भगवन् केनासि संबोधितः
कर्णे किं न करोषि मेऽद्य विनयं काले विरुद्धे कलौ ॥१५७॥

खादित्वा कालकूटं वसति पितृवने भस्मसम्पत्तिशाली
हस्ते ढक्का कंपालं त्वतिजरठवृषो वाहनं व्यालभूषः ।
गौराङ्गे भस्म शुभ्रं लसति हिमगिरौ सूज्ज्वला चन्द्रिकावत्
कामा धर्मार्थमोक्षा गिरिशनयनयोः कौतुकं चास्ति काश्याम् ॥१५८॥

पिङ्गो जूटो जटानां लसति सुरनदी मूर्ध्नि नेत्रे च वह्नी
रक्ते नेत्रे विशाले शिरसि शिशुशशी भूषणं कालकूटम् ।
नग्नो वै व्यालमाली हरति च विपदः शृङ्गवाद्येन सर्वा
योगी यच्छन् न तृप्तो भवति विषसमान्यर्कपत्राणि जक्षन् ॥१५९॥

वैकुण्ठं याचकेभ्यो वितरति च धनं भस्म गेहे वृषश्च
निसङ्गोऽप्यङ्गनार्थो मनसिजमथनो वामदेवोऽनुकूलः ।
देवो दिव्यप्रभावो मतिनिगमपरो भिक्षुको भीमरूपो
रुद्रो दारिद्र्यहर्ता निखिलविभवदो भावगम्यो दयालुः ॥१६०॥

कामारिर्दातुमिच्छुर्न हि निगमविधीन् पूजने वाञ्छतीशो
लब्ध्वा द्वौ वारिविन्दू वितरति चतुरस्तान् पदार्थान् प्रसन्नः ।
विश्वासो नास्ति शम्भौ यदि विचर सदा भस्मनः शोधनाय
दारिद्र्यादेर्दवाग्निर्न हि गिरिशसमः कोऽपि पापापहर्ता ॥१६१॥

देवान् प्रेताननेकान् पितृसदनगतः सेवसे किं हठेन
कृत्वोपायाननेकान् मरसि नरपतीन् याचसे तत्प्रदेशे ।
मृत्युं यासि प्रयागे यदि कुरुनिधने भूरि दानं ददासि
दत्त्वा मन्दारपत्रे विबुधपतिपदं किं शिवान्नाददासि ॥१६२॥

अश्वा नागाः शंताङ्गा धनगृहनिकरे नास्ति कश्चित् समानो
 आर्या नम्रा सुपुत्रा मतिधृतिविनयाः सन्ति रम्यं च रूपम् ।
 एतत् सर्वं सुखं वै यदि च शिवपुरे शक्रलोके सुखानि
 स्मृत्वा द्वे विल्वपत्रे शिवशिरसि कदाप्यर्पिते तेन नूनम् ॥१६३॥

राज्यं यस्यासमुद्रं रतिरिव दयिता द्वारि भूपा अनेके
 दृष्ट्वा सम्पत्समृद्धीर्नमति सुरपतिः केवलं सौख्यमेव ।
 एतत् सर्वं सुखं वै महति सुरपुरे प्राप्तमैन्द्रं पदं यत्
 तेन द्वे अर्कपुष्पे नु कनककुसुमान्यर्पितान्येव लिङ्गे ॥१६४॥

काशीं सेवे च गङ्गां स्वजठरभरणं रामनाम्ना करोमि
 पापं कुर्वे न किञ्चिन्न किमपि सुकृतं नाददे नोत्सृजे च ।
 तत्पश्चात् कोऽपि किञ्चिद् यदि वदति तदा द्वारि ते वेदयामि
 श्रुत्वा ब्रूया न पश्चाच्छरणद भगवन् कालखेलां वदामि ॥१६५॥

श्रुत्वा कीर्तिं विशालां हर तव नगरे मृत्युहेतोर्वसामि
 स्नेहं जानासि रामे मम गिरिश तथा वेत्सि रामस्वभावम् ।
 भूतानां रक्षकस्त्वं गिरिश विषमया पीडया पीडितोऽह-
 मारोग्यं देहि किं वा सपदि मम मृतिं देहि मोक्षाय काश्याम् ॥१६६॥

नो काचिज्जीवनेच्छा मम तव नगरे मृत्युहेतोर्वसामि
 साम्बं त्वामाश्रयेऽहं प्रणतसुरतरो रामदासः स्मरारेः ।
 रोगोऽयं भूततुल्यो ग्रसति पशुपते पाहि गृह्णामि पादौ
 ज्ञात्वा मां रामदासं ह्यवसि यदि शुभं श्रेयसे स्यान्मृतिर्मे ॥१६७॥

भूतानां कारणं त्वं भवसि भगवते प्रेतभूताः प्रियाश्च
 तेषां वेषान् निवासान् विविधवलिविधीन् वेत्ति को वाहनानि ।
 सम्मानं प्रेमदानं खलु सरलतमा रामभक्तस्य रीति-
 र्माता तातो गुरुर्मे स खलु मम गतिः साम्बिकः पार्वतीशः ॥१६८॥

६१	कवितावलिः	61
----	-----------	----

हे शम्भो गिरिजापते पशुपते काश्यां कलिर्घूर्णति
 गौरीशम्भुसमाः स्त्रियश्च पुरुषाः काशीपुरीवासिनः ।
 लोका यत्र गणेशघणमुखसमास्ते व्याकुलाः सर्वतः
 काशीं कल्पलतां तु कृन्तति कलिर्नेत्राग्निना तं दह ॥१६९॥

उक्तः स्वामी महेशो हिमगिरितनया स्वामिनी सा भवानी
 पुत्रौ स्कन्दद्विपास्यौ भटकटकपती प्रेतभूता गणाश्च ।
 दुर्दर्शा विश्वनाथे सति नगरगतिः कस्य दोषो युगेऽस्मिन्
 क्ष्वेडं गृह्णाति तीव्रं वरमथ विषमं दुर्जनेभ्यो ददाति ॥१७०॥

गौरीशम्भुसमाः स्त्रियश्च पुरुषाः काशीपुरीवासिनः
 कालो रक्षति यत्सभासु गणपा दण्डाधिपो भैरवः ।
 कौटिल्यं कुरुते कलिर्हृतमतिः शम्भौ पुरे शासति
 मोदन्ते सफलाः खलाः कलियुगे सीदन्ति वै साधवः ॥१७१॥

पञ्चक्रोशी च काश्यामधिकसुकृतदा चेति दत्तो निवासो
 मानं सोढुं न शक्ता निजकृतिविकृतास्तत्फलं भुञ्जमानाः ।
 चक्रं वै चक्रपाणेस्तव पुरमदहल्लज्जते चाथ कृष्णो
 दुष्कालेष्वश्रयस्त्वं शिव विषमपिबः प्राणिरक्षार्थमेव ॥१७२॥

विष्णुः पाति विधिः करोति हरते शम्भुः प्रसादात्तव
 तद् विश्वं त्वयि शोभते विशति च त्वं पासि मातः शिवे ।
 आलम्बं जगदम्ब देहि कृपया योग्यो विलम्बो न ते
 तुष्टा त्वं जनपालिकासि जननी रुष्टा महामारिका ॥ १७३॥

लोकाः पापाधिवासा अवगुणनिधयः किन्तु दासास्तवैव
 विप्रा दारिद्र्यदीनाः कलिमलमलिना देवि मोहे निमग्नाः ।
 साक्षी शम्भुः स रामो नियमपरवशः पाहि मत्वा स्वसूनुं
 दासास्ते सन्ति काश्यां जनजननि महामारिके शैलकन्ये ॥१७४॥

पापाद् वा देवशापात् खलु शिवनगरी तप्यते वै त्रितापैः
 श्रेष्ठ नीचाः समाना अधनिकधनिकाः संस्थिता दत्तपृष्ठः ।
 देवा देव्योऽथ सिद्धा बलिभिरुपहृताः पूजिता मानिताश्च
 वीरस्त्वं वायुसूनो जगति तव यशः पाहि दुःखाद् दयालो ॥१७५॥

लोकाः काशीतडागे जलचरसदृशा वारिमारीप्रतप्ताः
 क्षुभ्यन्त्युच्चैस्तरन्तः प्रविकलकरणा व्याकुला यान्ति मृत्युम् ।
 काश्यां देवा न भूपाः क्वचिदपि सदया याति वृद्धिं त्वनीती
 राम त्रायस्व दुःखाद् भव सदय कपे मारुते रामदूत ॥१७६॥

कुष्ठे दद्रुसमः कलिः शनिदशा मीने च दुःखाय वै
 साधुः सीदति तस्करा नृपतयो धर्माश्च दूरं गताः ।
 द्वारं नास्ति च दुर्बलाय न गतिर्हे राम रक्षाशु मां
 दीनानां न सहायको यदि भवान् कीर्तिस्तदा कीदृशी ॥१७७॥

माता नाम पिता गुरुर्नरपतिः स्वामी समर्थः सखा
 नाम्नि प्रेम सदा जपामि नियमाज्जाने हितं नाहितम् ।
 स्वार्थो नाम परं पदं तदितरं नाम्ना विहीनं वृथा
 रत्नं नाम धनं महत् सुरतरुर्नामैव मे कामगौः ॥१७८॥

हत्वा भूमिसुराननेकपथिकान् पापाद् धनं सञ्चितं
 नाशं यास्यति शम्भुकोपदहने दग्ध्वा च वक्षःस्थलम् ।
 काश्यां कष्टकरा गताश्च समये भुक्त्वा फलं दृष्कृते-
 यास्यन्त्याशु लयं परे च दिवसैर्दीपालिदीपा इव ॥१७९॥

अङ्गैः कुङ्कुममाजिगाय शशिनं चास्येन्दुना शोभिना
 ऋद्धिं वाचि दधाति या च हरते दृष्ट्या विषादं नृणाम् ।
 गङ्गा वा गिरिजाथवा खगतनुं धृत्वान्यदेवी स्थिता
 ह्यग्रे क्षेमकरी प्रयाणसमये शोकस्य मोक्षाय वै ॥१८०॥

६३	कवितावलिः	63
----	-----------	----

या वै मोक्षखनिर्विरञ्चिरचिता कृष्णेन चावासिता
 शूले यां प्रलये दधाति गिरिशो जीवाय कल्याणदाम् ।
 हे सीतेश परीक्षितेन दयया त्रातः कृतघ्नः कलिः
 काशीं कामगवीं तु कृन्तति खलस्तां रक्ष हे मारुते ॥१८१॥

रचिता विरञ्चिना या वसतिर्विश्वनाथस्य
 प्राणेभ्योऽपि या प्रिया कृपालोर्यदुनाथस्य
 अगणितलिङ्गमयी ज्योतिर्मयी लिङ्गमयी
 सद्यो मोक्षदायिनी छेदिनी भवजालस्य ।
 देवीदेवसरित् सिद्धमुनिवासभूता
 विलोकने लोपयति दुर्लिपिं जनभालस्य
 तुलसी प्रभुं प्रार्थयति काशी कदर्थिताऽद्य
 चेष्टां पश्य हे राम क्रूरस्य कलिकालस्य ॥१८२॥

वर्णाश्रमधर्मैः सर्वैः कलिवशे पर्याकुलैः
 परित्यक्तमर्यादैः पोट्टलिकेव पालिता
 महामारीभिर्ज्ञापितं शङ्करः सरोष इति
 कुस्वामिनां कोपाच्च जनतासु दरिद्रता ।
 नारीनरैर्विहितं शृणोति कोऽपि नार्तनादं
 कुदेवैर्मिलित्वा मन्ये कृता ह्यभिचारता
 तुलसी तु ससाध्वसः कृपालुं सस्मार रामं
 काले तेन रक्षणाय सङ्केत इव विहितः ॥१८३॥

इयं संस्कृभाषायां मनोज्ञा कवितावलिः ।
 कृपया यस्य सम्पूर्णा तं वन्दे रघुनन्दनम् ॥

॥इतिश्रीतुलसीकृतकवितावल्याः प्रेमनारायणद्विवेदिकृते संस्कृतपद्यानुवादे
 उत्तरकाण्डं समाप्तम्॥

॥श्रीरामचन्द्रः शरणं मम ॥

आश्विन शुक्ल नवमी, वि० सम्वत् २०५७ । दिनांकः ६ अक्टूबर, २०००

नाम : पं० प्रेमनारायण द्विवेदी
 जन्मतिथिः : ५ जून, १९२२
 जन्मस्थानम् : सागरः, (म.प्र.)
 पिता : पं० परमानन्द द्विवेदी (गणितज्योतिषस्य मूर्धन्यविद्वान्)
 सागरसंस्कृतमहाविद्यालये अध्यापकः, कवेरपि गुरुः)
 माता : श्रीमती रुक्मिणी देवी
 गुरवः : १. श्री भैयालाल शास्त्री वेदाचार्यः
 २. पं० श्री गोविन्दप्रसाद शास्त्री
 ३. श्री सुन्दर लाल शास्त्री
 ४. पं० रघुनाथ शर्मा
 ५. स्वामी देवानन्दः
 ६. स्वामी सच्चिदानन्दः
 ७. श्रीवामाचरणभट्टाचार्यशिष्यः श्रीबलरामन्यायाचार्यः
 ८. श्री लक्ष्मीनारायण द्विवेदी
 पत्नी : श्रीमती द्रौपदी
 सन्ततिः : एकः पुत्रः द्वे पुत्र्यौ (सर्वेऽपि विवाहिताः)
 शिक्षा : मैट्रिकतः, पीएच.डी. पर्यन्तं स्वाध्यायिरूपेण
 अध्यापनम् : विद्यालये, महाविद्यालये, सागरविश्वविद्यालये च
 अन्यत् : न्यायदर्शनबृहत्कोशयोजनायां शास्त्रचूडामणियोजनायां च
 विश्वविद्यालये सेवा विहिता ।
 वर्तमानसंकेतः : पुर्व्याऊ टौरी, जनता स्कूल-निकटे, सागर ४७०००२

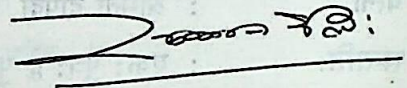
देववाणी-परिषद्, दिल्ली

रजतजयन्तीवर्षे

आमन्त्रणम्

देववाणी-परिषदो रजतजयन्ती वर्षे परिषत्प्रकाशिताः ग्रन्थाः तेभ्यः सर्वेभ्योऽपि प्राध्यापकेभ्यः शोधकर्तृभ्यः एम०फिल्० एम०ए०/ आचार्य-छात्रेभ्यो विना मूल्यं समर्पयिष्यन्ते येषां पत्राणि अधोहस्ताक्षरिणः पाश्वर्वे १३.१२.२००० यावदागमिष्यन्ति।

ग्रन्थजिघृक्षुभिः सोत्तरपत्राणि पत्राणि प्रेषणीयानि। तेषां सकाशे ग्रन्थप्राप्तेर्दिनस्य समयस्य च सूचना प्रेषयिष्यते। तदनुसारं ते स्वयमागत्य ग्रन्थान् लप्स्यन्ते। ये स्वयमागत्य ग्रन्थान्तेतुं न शक्यन्ति तैर्डाकव्ययो देयः स्यात्। डाकद्वारा ते ग्रन्थान् लप्स्यन्ते।

‘रमालयः’ आर-६, वाणी-विहारः,

(रमाकान्त शुक्लः)

नयी दिल्ली-११००५९

महासचिवः

१३.१०.२०००

देववाणी-परिषद्, दिल्ली

त्वं चन्दनमसि हे प्रभो !

(सन्तरविदासस्य 'प्रभु जी, तुम चन्दन हम पानी'तिपद्यस्य दोहा 'च्छन्दसि संस्कृतकाव्यानुवादः')

अनुवदिता

रमाकान्त शुक्लः

'रमालयः' आर.6, वाणी विहारः,

नयी दिल्ली-110059

त्वं चन्दनमसि हे प्रभो जलमहमस्मि परेश ।
प्रत्यंगं तव सुरभिणा सुरभितमिदमखिलेश ॥1॥

त्वमसि नीरदोऽहं प्रभो वनमयूर आभामि ।
अहं चकोरो लालसश्चन्द्रं त्वां पश्यामि ॥2॥

त्वं दीपोऽहं वर्तिका तव तेजसा विभामि ।
त्वं मुक्ताफलमसि विभो सूत्रमहं चाभामि ॥3॥

अहं सुवर्णष्टङ्कणस्त्वं विभासि परमेश ।
त्वं स्वामी मम, चाहमपि दासस्ते दीनेश ॥4॥

रविदासः कुरुते मुदा भक्तिमिमां जगदीश ।
रटति नाम तव निर्मलं नक्तं दिवमयमीश ॥5॥

(इयं रचना 13.2.2000 तारिकायां विरच्य तस्यामेव तारिकायां रात्रौ दिल्लीयां
प्यारेलालभवने समायोजिते सन्तरविदास जयन्ती-बहुभाषा-कविसम्मेलने
श्राविता । रमाकान्त शुक्लः)

संस्कृत-जगद्वार्ता

संस्कृतवर्षांयोजनानि

1.9.2000 तारिकायां दिल्लीसंस्कृतअकादम्या नूतनमराठीविश्वविद्यालयस्य महाराष्ट्र-रंगायनसभागारे 'संस्कृतकाव्यालि-प्रतियोगिता' आयोजिता यत्र दिल्लीस्थ विद्यालयानां सहस्राधिकछात्राः सहभागित्वमकुर्वन्। प्रयागस्थ हिन्दी साहित्य सम्मेलनेन 2-3.9.2000 दिनांकयोः 'संस्कृतसाहित्ये पर्यावरणचेतना'-विषयिणी गोष्ठी संस्कृतकविसम्मेलनञ्चायोजिते। पुणेविद्यापीठस्य प्रगतसंस्कृताध्ययनकेन्द्रेण 'भारतीय काव्यशास्त्रं सौन्दर्यशास्त्रं च' अधिकृत्य द्विदिवसीया राष्ट्रियसंगोष्ठी 4-6.9.2000 दिनांकयोः आयोजिता। 'भारतसंस्कृतपरिषद्'- 'अभिव्यक्ति' संस्थाभ्याम् 9.9.2000 तारिकायाम् अखिलभारतीयसंस्कृतपत्रकारसम्मेलनम् आयोजितम्। अलीगढमुस्लिम विश्वविद्यालयस्य संस्कृतविभागेन 'संस्कृतवाङ्मये प्रतिबिम्बिता मानवधर्माः मानवाधिकाराश्च' इति विषयमधिकृत्य 12-14.9.2000 तिथिषु त्रिदिवसीया राष्ट्रिया संगोष्ठी समायोजिता। दिल्ली-संस्कृत-अकादम्या 27.9.2000 तारिकायां 'संस्कृत-बालगीत'-कार्यक्रमः आयोजितः। दिल्ली-विश्वविद्यालयस्य दक्षिणपारिसरीयसंस्कृतविभागेन 26-28.9.2000 तारिकासु 'तन्त्रसाहित्यस्य भारतीयजीवने प्रभावः' इति विषयमवलम्ब्य अखिलभारतीय-संस्कृतसंगोष्ठी समायोजिता। रीवानगरस्थ अवधेशप्रतापसिंह विश्वविद्यालयः अक्टूबरमासे संस्कृतवर्षोपलक्ष्ये द्विदिवसीयं समारोहमायोजयति। समारोहस्य तिथिनिश्चयो नाद्यावधिः जातः। नयीदिल्लीस्थ-अखिल- भारतीयसंस्कृत-साहित्यसम्मेलनेन 28-29.9.2000 तारिकयोः द्विदिवसीयम् अखिलभारतीय-संस्कृतसम्मेलनम् आयोजितम्। कुरुक्षेत्रविश्वविद्यालयस्य संस्कृत-पाली-प्राकृतविभागेन कुरुक्षेत्र 27-29.9.2000 तारिकासु 'स्वामिदयानन्दसरस्वती तस्य समाजसंस्काराश्चे'ति विषयमवलम्ब्य त्रिदिवसीया राष्ट्रियसंगोष्ठी 'अभिराज' राजेन्द्रमिश्रस्य, मुख्यातिथित्वे राष्ट्रियसंस्कृतकविसम्मेलनञ्चायोजिते। सुरभारती-सोमैया-प्रतिष्ठानेन विविध-संस्कृत-सांस्कृतिक-संस्थानां संयुक्त-तत्त्वावधाने 30.9.2000 तारिकायां 'क०जे० सोमैया कला-वाणिज्यमहाविद्यालयः, सोमैया विहारः, मुम्बई-400077' इत्यत्र 'संस्कृतदिवससमारोहः' समायोजितः, यत्र संस्कृतविद्यापूजनं, छात्रगणस्य सपारितोषिकम् अभिनन्दनं, संस्कृतानुरागिणां संस्कृतप्रचारकाणां संस्कृतविदुषां चाभिनन्दम् इत्यादीन्यनुष्ठानानि सम्पन्नतां गतानि।

दिल्लीविद्यापीठे संगोष्ठी

ला०ब०शा०रा०सं०विद्यापीठेन 26-28.9.2000 तारिकासु अर्वाचीनसंस्कृत-भारतीयभाषान्तरसाहित्यसम्बन्धविमर्श-विषयिणी राष्ट्रिया संगोष्ठी कविसम्मेलनं चायोजिते। संगोष्ठ्या उद्घाटनं पं० विद्यानिवासमिश्रेण कृतम्। अस्मिन्नवसरे प्रो० रमेशकुमारपाण्डेयस्य संयोजकत्वे लालबहादुरशास्त्रि-स्मारकव्याख्यानमालायाम् प्रो० रमारञ्जनमुखर्जीमहाभागेन, प्रो० रेवाप्रसादद्विवेदि-महाभागेन च कालिदासमवलम्ब्य भाषणमपि दत्तम्। डा० इच्छारामद्विवेदिनः संयोजकत्वे, प्रो० रेवाप्रसादद्विवेदिनो मुख्यातिथित्वे, कुलाधिपतेः डा० के०पी०ए० मेननस्याध्यक्ष्ये च बहुभाषाकविसम्मेलनमपि अनुष्ठितमभूत् यत्र डा० कुंवर बच्चैन-डा० भास्कराचार्यत्रिपाठि-डा० राधावल्लभत्रिपाठि-डा० राजेन्द्रमिश्र-रमाकान्तशुक्लप्रभृतिभिः कविभिः स्व रचनाः पठिताः। समापन-सत्रे 'पद्मश्री' डा० मण्डनमिश्रस्य मुख्यातिथित्वे पण्डितरत्न डा० के०पी०ए० मेननस्याध्यक्ष्ये, डा० रमेशचन्द्रचतुर्वेदिनः संयोजकत्वे च 'अभिराज'-राजेन्द्रमिश्र-रमाकान्त-शुक्लाभ्याम् अर्वाचीनसंस्कृतसाहित्यमवलम्ब्याभिभाषितम्। तदनन्तरमाचार्य-श्रीधरवासिष्ठमहाभागस्य राष्ट्रपतिसम्मानोद्घोषणोपलक्ष्ये विद्यापीठपक्षतोऽभिनन्दनमक्रियत। अस्मिन्नवसरे समुपस्थितस्य राष्ट्रपतिसम्मानभाजो डा० सुरेन्द्रब्रह्मचारिणोऽप्यभिनन्दनमभूत्। संगोष्ठ्यामस्यां देशस्य नैके विद्वांसः समुपातिष्ठन्। दिल्ली संस्कृत अकादमी

अकादम्या श्लोकान्त्याक्षरीप्रतियोगिता (12.9.2000) संस्कृतभाषणप्रतियोगिता (16.9.2000) प्रशासनिकसेवापरीक्षा-संस्कृतशिक्षणकेन्द्रस्योद्घाटनसमारोहः (23.9.2000) 'स्वातन्त्र्यस्वर्णसौरभ'-ग्रन्थस्य लोकार्पणम् (29.9.2000) व्याकरण-सूत्रान्त्याक्षरी (30.9.2000) गान्धिजयन्त्युपलक्ष्ये संगोष्ठी (2.10.2000) च समायोजिताः।

कवेः साक्षात्कारः

दिल्लीसंस्कृतअकादम्या 10.9.2000 तमे दिनांके 'कवेः साक्षात्कारः' इत्यसौ कार्यक्रम आयोजितः। अकादम्याः संगोष्ठी-सभागारे समायोजितस्यास्य कार्यक्रमस्योद्घाटनं कुर्वता दिल्लीनगरनिगमप्राक्तनोपमहापौरैरेण श्रीमहेशचन्द्र-शर्मणोक्तं यद् कवयो लेखकाश्च स्वानुभूतिं शब्दैः प्रकाश्य समाजं निर्माणाय सर्जनाय च प्रेरयन्ति किञ्च ते मानवीयसंवेदनाम् अभिव्यक्तुं क्षमा अपि भवन्ति। कार्यक्रमस्याध्यक्ष्यं कुर्वता भारतसर्वकारगृहमन्त्रालयस्य पूर्वविशेषसचिवेन श्रीसत्यदेवत्रिवेदिनोक्तं यत्कविसम्मेलनेषु कवयः काव्यपाठं तु कुर्वन्ति किन्तु

६९	अर्वाचीनसंस्कृतम् २२/४	69
----	------------------------	----

श्रोतृणां जिज्ञासां समाधातुमवसरं ते न लभन्ते। 'कवेः साक्षात्कारः' कवि-सहृदययोर्मध्ये संवादस्य सम्यक् व्यवस्थां करोति। अकादम्याः सचिवेन 'कविरत्न'श्रीकृष्णसेमवालेनोक्तं कवेः रचनाप्रक्रियाया परिचयं प्राप्तुमयं कार्यक्रमः प्रवर्तितोऽस्ति।

साक्षात्कार्यकविना रमाकान्तशुक्लेन स्वजीवनस्य संक्षिप्तः परिचयोऽदायि किञ्च श्रोतृणां प्रश्नाः समुत्तरिताः। तेनोक्तं- 'मम रचनानां मूले मम देश एव तिष्ठति यद्विश्वबन्धुत्वस्य प्रचारकोऽस्ति सम्पूर्णं विश्वमेकं कुटुम्बं च स्वीकरोति। 'भाति मे भारतम्' भारतस्य प्राचीनं नवीनं च गौरवं सुबोधतया वर्णयति। मम देश एव मम नायकः।'

प्रो० रमेशकुमार पाण्डेयस्य प्रश्नस्योत्तरे तेन 'कारगिलवीराः' कविताया अंशा अपि प्रस्तुताः। डा० मोहनचन्द्र-श्रीमतीशशिप्रभा गोयल-श्रीमतीवेदवती ढींगरा-आत्मप्रकाश-प्रभृतिभिः प्रश्नाः टिप्पण्यश्च कृताः। कार्यक्रमेऽस्मिन् श्रीनरेन्द्र पाण्डेयः, श्रीविजयशंकर चतुर्वेदी, डा० प्रवेशसक्सेना, श्रीदिनेशचन्द्र चतुर्वेदी, डा० रमा सक्सेना अन्ये च बहवः संस्कृतज्ञा उपस्थिता आसन्। शारदासंस्कृतविद्यापीठाच्छात्राः वैदिकमङ्गलाचरणं शान्तिपाठं च अकुर्वन्। ग्वालियरे संगोष्ठी

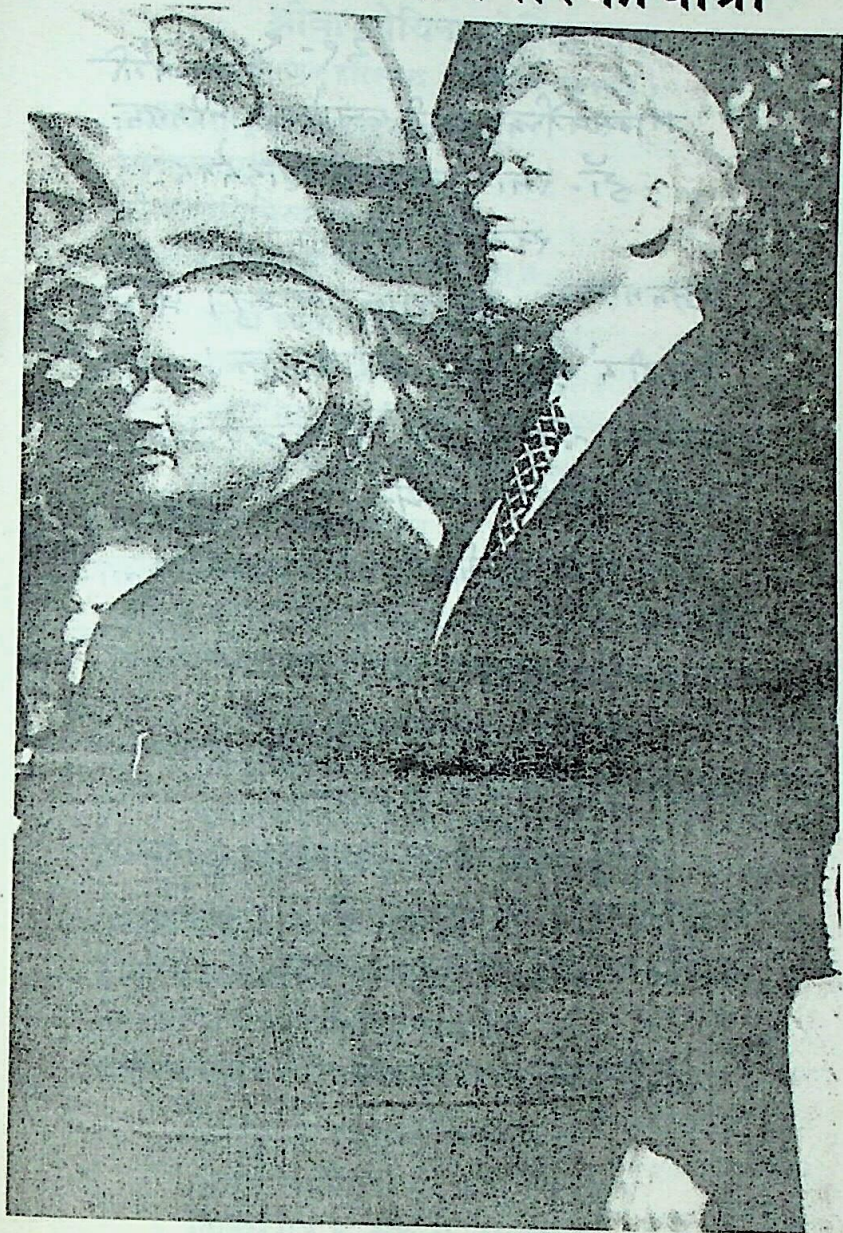
महर्षि महेशयोगीवैदिकविश्वविद्यालयेन गालवपुर्या (ग्वालियरे) 27-28.9.2000 तारिकयोः अखिलभारतीयसंस्कृतवेदसंगोष्ठ्या आयोजनं कृतम् यत्र 'वैदिकं लोकजीवनम्' अधिकृत्य विद्वद्भिः विचाराः प्रस्तुताः। कार्यक्रमस्य संयोजनं संचालनं च श्रीओमप्रकाशशर्मणा कृतम्।

देववाणी-परिषद्द्वार्ता

(1) 15.9.2000 तारिकायां वाणीविहारे 'रमालये' देववाणी-परिषद-स्तत्त्वाधाने दृश्य-श्रव्य-कार्यक्रमावलोकनानुश्रवणगोष्ठी समायोजिता जाता। मुख्यातिथिरासीत् राजस्थानविश्वविद्यालयस्य संस्कृतविभागाचार्यः डा० सुभाष तनेजावेदालंकारस्य संस्कृतगीतानां ध्वनिपट्टिकायाः किञ्च 10.9.2000 तारिकायां दिल्लीसंस्कृतअकादम्या समायोजितस्य 'कवेः साक्षात्कार' इति कार्यक्रमस्य ध्वनि-पट्टिकायाश्चानुश्रवणं 'भाति मे भारतम्'-दृश्यपट्टिकायाश्चावलोकनमक्रियत। परिषन्महासचिवेन रमाकान्तशुक्लेन डा० तनेजामहाभागस्य संस्कृतसेवाया अभि-नन्दनं कृतम्। परिषदुपाध्यक्षया श्रीमत्या रमाशुक्लया गोष्ठ्या आध्यक्ष्यं कृतम्।

(2) परिषदा त्रयोदशतमः 'पण्डितराज-महोत्सवः' 12.10.2000 तारिकायां समायोजितः। विवरणमग्रिमेंऽके दास्यते। (अभिनवः शुक्लः)

श्रीवाजपेयिनाममेरिकायात्रा

वाशिंगटने व्हाइटहाउसोद्याने श्रीवाजपेयि-क्लिण्टनौ

उत्तं २९-९-२०००
 मान्यवर्गः कामिस्तमेष्टः श्रीमत्तः
 डॉ. रमाकान्तशुक्ल महोदयः
 सरस्वती संस्थानः ।

प्रियभावाः, वृत्तमग्न तस्मात् । साह
 भवदीयं वृत्तमग्न परम् एव । तद्वत्
 सम्यक् तस्य कामं श्रीवत्तपेदेना
 अमेरिकी भाषाभाषीत् । द्वारितं
 "श्रीवत्तपेदेना अमेरिकी भाषाभाषी" नाम
 प्रकृतम् । एतत्तस्मात्तस्मात् तेषां भाषा
 मा आदिशः शिष्टं वर्णनं कृतम् ।

वृत्तमा अमेरिकी भाषाभाषीत् ।
 प्रकाशनायुक्तं वृत्तम् भवत्तः ।

ममा अमेरिकी भाषाभाषीत् १५ जनवरी
 अमेरिकी भाषाभाषीत् । साह । वृत्तमा
 एतत्तस्मात्तस्मात् प्रकृतम् ।

भवत्तः ।
 इति वृत्तम् ।

श्रीवाजपेयिनाममेरिकायात्रा

(प्रा० हरिश्चन्द्र रेणापुरकरः गुलबर्गा)

अग्नीकिराष्ट्रपतिविलण्टनमान्यवर्यैः

सस्नेहसादरवितीर्णनिमन्त्रणेन ।

श्रीवाजपेयिभिरकारि महाप्रधानैः

पातालदेशपरमस्य विशालयात्रा ॥१॥

तीव्रां व्यथां च निजजानुगतामुपेक्ष्य

तत्रत्यसंसदि तथैव च राष्ट्रसङ्घे ।

ओजस्विभावभरितानि च सारवन्ति

नैकानि भाषणवराणि चकार तत्र ॥२॥

तस्यैतिहासमहनीयसुभाषणेन

साऽग्नीकिसंसदभवत् खलु मन्त्रमुग्धा ।

सर्वैश्च सांसदगणैः करतालिकाभि-

स्तस्याभिनन्दनमभीक्षणमकारि तत्र ॥३॥

संक्षिप्तविंशतिकलात्मकभाषणेऽपि

तत्रैकविंशतिगुणं करतालिकाभिः ।

तस्याभिनन्दनमकारि सभासदस्यै-

स्तेनाद्वितीयगुरुताऽपि च तस्य गम्या ॥४॥

उत्थाय सांसदगणैरपि तस्य तत्र

हार्दाभिवादनमकारि च भाषणान्ते ।

तेनागतं च परिदृश्य जितं च सर्व-

मेतच्च तस्य विषयेऽपि बभूव सत्यम् ॥५॥

पाकोग्रवादमधिकृत्य समस्तविश्वे

सम्यक् प्रबोधितमभूत् खलु तेन तत्र ।

निर्दिष्टमेव च कथं स जहादनाम्ना

पाकस्य नीतिविषयोऽस्ति खलूग्रवादः ॥६॥

पञ्जाबकश्मिरभुवोर्दशवर्षकाले
पाकप्रचोदितसमर्थितघोरजाल्मैः ।
त्रिंशत्सहस्रनिरवद्यजनाः कथं तैः
क्रूरं हता इति निरूपितमत्र तेन ॥७॥

जात्यन्धघोरविषयाः प्रतिवेशिनो नो
जात्यन्तरं स्वविषये न तितीक्ष्माणाः ।
घोरोग्रवादबलवत् प्रभवो भवन्ति
तेष्वस्ति पाकविषयः प्रमुखोऽग्रणीश्च ॥८॥

आस्माकसख्यसुमतिप्रणयप्रतीका
लाहोरपत्तनकृता बसयानयात्रा ।
पाकस्य शासकजनैः प्रतिवर्तिताऽभूत्
कागीलसन्निभकरालरणेन पूर्वम् ॥९॥

सम्भाषणेच्छुरिह चेत् खलु पाकदेशो
रोद्धव्य एव ननु तेन महोग्रवादः ।
सम्भाषणं च विकरालतमोग्रवादो
नैवार्हतो भवितुमत्र समं स ऊचे ॥१०॥

दूरं भवाम इह घोरतमोग्रवादान्
नास्त्यत्र भीतिरिति नैव विचिन्तनीयम् ।
जेहादसंज्ञितकरालतमोग्रवाद-
लक्ष्यं बभूव सकलं जगदित्यवोचत् ॥११॥

मानुष्यमौलिकमहाधिकृतेः प्रहर्तुः
स्वातन्त्र्यशान्तिजनतन्त्रकरालशत्रोः ।
विश्वस्य सौख्यशमशान्तिनिषूदनस्य
चातङ्कवाददनुजस्य वधोऽनिवार्यः ॥१२॥

बन्दीचिकीर्षुमिह मानवतां समस्तां
जेहादनामविकरालतमोग्रवादम् ।
योद्धुं च रक्षितुमिदं भुवनं विपत्ते-
लौके सशक्तजनतन्त्रमिहाजुहाव ॥१३॥

अण्वस्त्रशक्तिरपि नो न पराक्रमाय
सैवास्ति केवलमिहात्मसुरक्षणाय ।
अग्रे परीक्षणमपि प्रथमं प्रयोगं
कर्तास्महे न जगतीति दृढं बभाषे ॥१४॥

कश्मीरमस्ति भविता च सदैव नून-
मङ्गं ह्यभिन्नमिह भारतवर्षभूमेः ।
शक्तिर्न काऽपि भुवने भवतीह नूनं
तं भारताद्विघटितुं प्रभुरित्यवोचत् ॥१५॥

आतङ्कवादविषयेऽथ च विश्ववृत्ते
पूर्णानुमोदनवशात् कृतिवाजपेयी ।
कोलम्बसाविदितभारतवर्षदेशो
लब्धोऽद्य क्लिण्टनवरैरिति भाषते स्म ॥१६॥

तस्य प्रगल्भपरिपक्वविचारसार्ध-
मग्रीकिराष्ट्रपतिनाऽपि निजैक्यभावम् ।
स्पष्टं विघोष्य भुवि घोरतमोग्रवादं
योद्धुं स्वनिश्चयमसौ दृढमुच्चचार ॥१७॥

उद्धुष्टमेव बहुहर्षितक्लिण्टनेन
यत्कीर्तिगौरवयशांस्यपि भारतस्य ।
अस्माकमेव नियतं सकलानि तानि
संभूय विश्वमखिलं परिवर्तयामः ॥१८॥

पाकोग्रवादविषयेऽपि च भारतस्य
चिन्तां गभीरविकटां स बुबोध स्मयक् ।
संवेदनां स्वमहतीं प्रकटय्य तेन
चातङ्कवादमपि रोद्धुमदेशि पाकः ॥१९॥

देशद्वयस्य महनीयमहाधुरीणै-
रन्योन्यदेशवरयोश्च विधाय यात्राम् ।
यः स्नेहसौहृदसखित्वगुणाभिवृद्धे-
रध्याय एव रचितस्तदपूर्वमेव ॥२०॥

किन्तूग्रवादविषयं खलु पाकराष्ट्र-
मुद्घोषणाय नहि सूचितमत्र किञ्चित् ।
पाकं निवर्तयितुमद्य महोग्रवादात्
किं कर्तुमिष्यत इति ध्वनितं न किञ्चित् ॥२१॥

राष्ट्रद्वयान्वयपरिष्कृतिसाधनाय
यात्रा प्रधानसचिवस्य महोपकर्त्री ।
नूनं न पञ्चदशकेषु कदाचिदासीत्
सौहार्दमेव विषयान्वयमध्य एवम् ॥२२॥

संयुक्तराष्ट्रमहनीयमहासभाया-
मप्युग्रवादविषये स उवाच तीव्रम् ।
तस्याश्च जागतमहाविपदो विरुद्धं
योद्धुं समस्तविषयानपि चाह्वयत्सः ॥२३॥

आतङ्कवादसममेव समस्तविश्वा-
दज्ञानदैन्यगददुःखविभीषिकायाः ।
निर्मूलनाय समवेतसमस्तनेतृन्
सप्रश्रयं च निविवेद हि वाजपेयी ॥२४॥

संयुक्तराष्ट्रसभयाऽपि निवेदने स्वे
घोरोग्रवादसहनस्य समस्तकल्पान् ।
योद्धुं तया निरसितुं कथितोऽस्ति सर्गः
तद्भाषणस्य गरिमा खलु तेन गम्यः ॥२५॥

एषैतिहासिकमहत्त्वमयी विशिष्टा
ह्यस्मन्महामहिममन्त्रिवरप्रयुक्ता ।
अग्नीकिराष्ट्रपरमस्य विशालयात्रा
निःशङ्कमेव समभूत् सफलाऽद्वितीया ॥२६॥

२०.९.२०००

प्रा० हरिश्चन्द्ररेणापुरकरः

जेवरगीनिवासः हॉटेल परिवारस्य पृष्ठतः
स्टेशन मार्गः, जि० गुलबर्गा २ (कर्णाटक)

अर्वाचीनसंस्कृतस्य विज्ञापनशुल्कम्

आवरणपृष्ठस्य

२०००.०० प्रतिपृष्ठम्

इतरपृष्ठस्य

१०००.०० प्रतिपूर्णपृष्ठम्

अर्धपृष्ठस्य

५००.००

अर्वाचीनसंस्कृतस्य ग्राहकशुल्कम् (१९९७तः प्रभावि)

संस्थानां कृते

वार्षिकं (भारते) रु० ६०.००

वार्षिकं (विदेशेषु) यू०एस० डालरा: १०

आजीवनं (भारते) रु० ४००.००

आजीवनं (विदेशेषु) यू०एस० डालरा: १००

व्यक्तीनां कृते

वार्षिकं (भारते) रु० ४०.००

वार्षिकं (विदेशेषु) यू०एस० डालरा: १०

आजीवनं (भारते) रु० ४००.००

आजीवनं (विदेशेषु) यू०एस० डालरा: १००

डाकव्ययः

यदि पंजीकृत (रजिस्टर्ड) डाकद्वारा अर्वाचीनसंस्कृतस्य सर्वेऽप्यंकाः प्रेष्येरन् ,
भारते रु० ७०.००

विदेशेषु यू०एस० डालरा: ३०

विगतांकानां (Back Volumes) प्रतिवर्षम् मूल्यम् रु० १००/- २० डालरा वा

देववाणी—परिषदः सदस्यानां सभासदां च कृते पत्रं निःशुल्कं प्रेष्यते । किन्तु पंजीकृतडाकद्वारा पत्रप्रेषणार्थं
तैरपि डाकव्ययो देयः स्यात् । ग्राहकाः ग्राहकशुल्कम् 'अर्वाचीनसंस्कृतम् (Arvacheenasanskritam)
इत्युक्तिनेन दिल्ल्यां/नवदिल्ल्यां प्रदेयेन बैंकड्राफ्टेन/धनादेशेन (M.O.) वा निम्नलिखिते संकेते प्रेषयितुं
प्राथ्व्यन्ते :-

सम्पादकः

अर्वाचीनसंस्कृतम्

देववाणी—परिषद्, दिल्ली

आर-६, वाणी—विहारः, नयी दिल्ली-११००५९ (भारतम्)

देववाणी-परिषदा प्रकाशिता: केचन ग्रन्थाः

ग्रन्थाकः	ग्रन्थः	लेखकः	मूल्यम्
२३.	राधाकृष्णरसायनम् (श्री ओट्टूर उणि नम्बूदिरीपादः)		रु० १५०.००
२८.	स्फूर्तिसप्तशती (डा० शिवदत्तशर्मा चतुर्वेदी)		रु० १५०.००
२९.	साहित्यकौतुकम् (पं० टी०वी० परमेश्वर अय्यरः)		रु० १५०.००
३२.	श्रीबदरीशसुप्रभातम् (डा० सी०आर०स्वामिनाथन्)		रु० १०.००
४२.	पुरश्चरणकमलम् (नाटकम्) (डा० रमाकान्त शुक्लः)		रु० १०.००
४४.	रसदर्शनम् (डा० रमेशचन्द्र शुक्लः)		रु० १५०.००
४५.	संस्कृत साहित्य में राष्ट्रिय भावना (डा० हरिनायण दीक्षित)		रु० ४००.००
४७.	भाति मौरीशसम् (डा० रमाकान्त शुक्लः)		रु० १०.००
४९.	कूहा (काव्यम्) (डा० उमाकान्त शुक्लः)		रु० ६०.००
५३.	सारस्वतसमुन्मेषः (डा० विन्ध्येश्वरीप्रसाद मिश्रः)		रु० ६०.००
५५.	अध्यात्मरामायण में अध्यात्म-चिन्तन (श्री त्रिगुणानन्द शुक्ल)		रु० १५०.००
६४.	लक्ष्मीशतकम् (डा० वरदाचार्य कण्णन्)		रु० ६०.००
६५.	ऋतम् (उपन्यासः) (डा० केशवचन्द्र दाशः)		रु० ६०.००
७२.	श्रीगान्धिवरितम् (प्रो० चारुदेव शास्त्री)		रु० १५०.००
७४.	द्वैतप्रतिवचनम् (डा० इच्छाराम द्विवेदी)		रु० ६०.००
७५.	भाति मे भारतम् (काव्यम्) (डा० रमाकान्त शुक्लः)		रु० २५.००
८१.	नाट्यसप्तकम् (नाटकम्) (डा० रमाकान्त शुक्लः)		रु० २००.००
८२.	जय भारतभूमे ! (काव्यम्) (डा० रमाकान्त शुक्लः)		रु० ३०.००
८३.	श्रीहनुमत्पञ्चाशत् तथा श्रृणगातिषोडशी (श्रीसुन्दरराजः)		रु० १०.००
८४.	भारतजनताहम् (कवितासंग्रहः) (यन्त्रस्थः) (डा० रमाकान्त शुक्लः)		रु० २००.००
८५.	सत्प्रेरणानाटकम् (डा० इच्छाराम द्विवेदी "प्रणवः")		रु० १००.००
८६.	निस्त्यन्दिनी (संस्कृतगीतसंग्रहः) (डा० जनार्दनप्रसाद पाण्डेयः "गणः")		रु० १००.००
८७.	श्रीजगन्नाथसुप्रभातम् तथा अन्यानि स्तोत्राणि (श्री० सुन्दरराजः)		रु० ५०.००

"देववाणी-परिषद्, दिल्ली आर-६ वाणी विहारः, नई दिल्ली-११००५९" फोन : ५६३९१४६

"देववाणी-परिषद्, दिल्ली"-कृते डा० रमाकान्तशुक्लेन "प्रवीण प्रिंटिंग सर्विस, उत्तम नगर, नई दिल्ली-११००५९ फोन : ५६४०३२४" इति मुद्रणालये मुद्रापयित्वा "आर-६, वाणी विहारः, नई दिल्ली-११००५९" तः प्रकाशितम्-अर्वाचीनसंस्कृतम् (२२/४) प्रधानसम्पादकः डा० रमाकान्त शुक्लः। प्रकाशनतिथिः १५-१०-२००० अस्यांकस्य मूल्यम् रु० ३०-००

Rs. 30.00